1964 SZEP

920

GALABÁRDI ZOLTÁN

A VILÁG RENDJE

Mi is hát a rendje ennek a világnak? – ezt a kérdést szegezi az olvasónak Galabárdi Zoltán, és ez a kérdés nem hagyja nyugodni még beteg-ágyán sem az öreg Illés Imrét. Mert valamikor, még fiatal korában, az élet nyomorúsága rákényszerítette őt arra, hogy szélütött apját, aki teherré vált a gazdaságban, átsegítse az élet és a halál mezsgyéjén . . . De az élet, lám, elhamlott, most ő fekszik szélütötten az első szobában, most ő lesi reszketve, belső riadalomtól mardosva fia és menye sugdosó ajkát — ugyan milyen sorsot szánnak neki? Annyi az öreg Illés Imre gyötrődik, töpreng az ágyon, elvonul az olvasó előtt egy küzdelmes élet és — cseppben a tenger — az ország fél évszázada: filmszerűen peregnek egy rideg, rossz, gürcölő élet kockái.

Illés Imrének azonban rá kell jönnie arra, hogy „a világ rendje", a magyar paraszti világ megváltozhatatlannak hitt rendje is átalakult: a fiatalok kórházba szállíttatják a beteg embert, hogy rávezessék a felépülés útjára, hogy „hadd uralkodjon határtalan földek fölött a határtalan emberség".

Galabárdi Zoltán új regénye a mai paraszt átalakuló lelkébe világít bel gy érett, kiforrott író művészi eszközeivel.

39770

GALABÁRDI ZOLTÁN

A VILÁG RENDJE

GALABÁRDI ZOLTÁN

A VILÁG RENDJE

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

1963

A nap lángoló csíkot lobbantott az ég szigorú kékjébe, megmozdult a föld, sistergett, ugrott, rohant egyenesen a fejének. Aztán valami fojtó, ragacsos ködben fulladozva érezte, hogy felemelik és sietve indulnak vele. Elöl megszólalt a géppuska. Hogy kattog! Egyvégtében ugat! Azoknak felel, akik onnan túlról, a rozstábla mögül leterítették őt. A durranást nem hallotta, akit lövés ér, az nem hallja, csak a fejében az a borzasztó reccsenés... Egyvégtében szól a géppuska, micsoda hosszú sorozat, úristen, hát mekkora az a heveder?! Ha nem hallgat el, megint rákezd a másik oldal, rákezd mindenki — akkor pedig a szanitécek könnyen lebillentik a földre, odavágják a fejét egyszer, kétszer, aztán lehasalnak, és maguk után vonszolva az üres hordágyat, bemásznak a dekkungba. Nem szabályos, tiltja a regula, de ki emelhetne szót? Azok ketten még épek, hát miért ne szabadulnának a

maguk épségéért a tehertől, aki már úgyis a halálnak való? Itt most mindenki megméretik, és ki az a bolond, aki nem billent maga felé, ha egyszer hozzáfér?

Mire átevickéltek vele a hepehupás tarlókon, s rákanyarodtak a faluba vezető útra, magához tért. Hasított, tépett, zakatolt az agya, testét ólomkalodába fogta a bénultság, a szeme is szűk résre nyílt csak, de meglátta maga fölött a fénylő eget, s oldalt, az utat szegélyező poros fák rezzenetlen sudarait.

Nem, nem a géppuska kelepel ott elöl — a vontató, az dübög, s alatta nem hordágy himbálódzik, hanem hűvös, puha szalma zizzen. De hát akkor . . . hát persze, nem meglőve, nem . . . úgy lehet . . . nahát mi történt tulajdonképpen?! Miért nem tud mozdulni? A feje . . .

Szélütés. Úgy bizony, szélütés. Egyik pillanatról a másikra . . . Ahogy ebéd után megint nekiálltak a munkának, akkor . . . Úgy jött az az inatszakasztó, tompa ütés, mint tizenhétben a golyó. Valahol Galíciában . . . De tizenhétben háború volt! Most béke van . . .

A vontató mögött, a felbuggyanó por ködében a fia. Billeg, ingatja a vállait, a fejét előre lógatja. Mindig előre lógatja a fejét, mintha keresne valamit a lába alatt. Meg van zavarodva. Olyankor billeg. Az esküvőjén is. Mitől van, mitől nem — érje csak valami rendkívüli, mindjárt billeg.

Hátrébb a menye. Törölgeti magáról a port, leveszi a fejkendőjét, végighúzza az arcán, visszaköti . . .

Lépkednek némán, hangtalanul, nem szólnak, nem

is néznek össze. Ki kormányozza a vontatót? Akárki, nem fontos, azt kellene tudni igazán, hogy mit gondolnak.

Szólni akart nekik, de sem a nyelve, sem a szája széle nem mozdult. Lomhán lógó akácág simította végig — hőkölt volna, el akarta kapni a fejét, de a riadó ösztön sem bírt a tehetetlen izmokkal.

— Mint a nagyapám... — sóhajtott a fia. Halkan beszélt, éppen csak, mégis áthallatszott a gép berregésén: mint a nagyapám... A menye rábólintott, tudom, mondta, aztán még egyszer a fia: — Az is pont így. Aratáskor...

Pont így. Annak idején így vitte ő is szélütött apját, a szekerében, egy kéve oldott gabonán. Szép, nagy fejű, hosszú szálú volt a rozs azon a nyáron... Úgy tetszik, semmit nem változott azóta ez az út. Itt lehetett a kő is, amin most megdöccent a vontató kereke. Mitől, miért is változnának az utak? Az emberek végigjárják a magukét, ki gyorsan, ki lassan, de egyremegy, ha sietsz, ha mélázol, és az út végén nincs más, az van, ami egy éve, ami régebben, ami most, ami örökké. Ekképpen ővele is úgy lesz, mindenben úgy lesz, ahogyan az apjával. Reggelre megjön a szava, egyik felébe visszatér valami kevés élet, és három hét alatt, talán négy hét alatt meg fog halni.

Megint rázúdult mindenfelől a világ — sötét öntudatlanságba zuhant. Nem tudta, hogy az iménti gondolat vége, a felismert bizonyosság vette eszméletét;

azt se tudta, nem érezte, hogyan küszködnek vele a ház előtt, hogyan fogják, hogyan cipelik a szobába. Néptelen volt a nap tüzétől alélt utca, egyedül Böszme, a szerencsétlen, emberre alig emlékeztető torzszülött bámult át vigyorogva a kerítés zöldült lécein. Ki tudhatná, miféle ösztön vezérli, de akármilyen rendellenesség van — búcsú, lakodalom, temetés —, ott terem, vigyorog, mutogatja csorbult, fekete fogait, s ha nagyon kedvére van a látvány, fel-felnyerít, mint a párjáért epekedő ló. Ha temetés van, akkor vinnyog. A temetésen mindig megcsalatkozik. Ahogy négyen alábocsátják a koporsót, s belehajolnak a sírgödörbe, ijesztő arcán megfeszül a mohó izgalom: hátha lepotyognának azok is. Amint fölemelkednek, elkezd vinnyogni, csikorgatja a fogát — ez a méltatlankodó nyüszítés belévegyül a lehulló rögök tompa dobogásába, a rokonok őszinte vagy kötelességtudó zokogásába.

— Ezt is rosszkedvében teremtette az isten — ezzel szokták elintézni; ha nehéz gondok súlyosodnak a falu népére, hozzáteszik: — Legjobb őneki. Nem tud, nem gondol, se baja, se bánata . . .

Megint átmenet nélkül, egyszerre tért vissza az öntudata. A legelső pillanatban azt hitte, hogy csak megébredt, ahogyan máskor is, ha a testi szükség vagy valami rendetlen éjjeli nesz kizökkenti a mély alvásból — mozdulni akart, nyúlni a csizmájáért, fordította volna a derekát, de még csak a szándéknál tartott, s már tudta, nem mozdulhat. Béna mindene, csupán a

gondolatai keringenek, és megismerhetetlenül titkos fájdalom settenkedik a belsejében.

Egy szemével tapogatta a szobát betöltő vaksi homályt. A fogyó hold állásából úgy számított, hogy jóval hajnal előtt van még. Ha a vékony sarló átúszik majd a felső ablakszemen, akkor kezd hajnalodni. Milyen sebesen fut! Járja a maga útját. Fut. Fut, ha az éjjeli nyugalom határát szabja, fut késő őszi délutánokon, amikor kiülvén a gyorsan halványodó égre, az estét hívja, fut most, és nem lehet megállítani, nem lehet megállítani! Se akarattal, se könyörgéssel — semmivel.

Bolondság ezek az utak. Azt lehetne hinni, hogy a hold is azért vándorol, mert végig kell mennie a magáét, szembe kell néznie azzal, ami az út végén van, pedig a holdnak az útja maga a végtelenség, ahhoz mérve minden földi út csak pillanat, még annyi se.

Mégis, mennyi lehet hajnalig? Arasszal mérve körülbelül kettő, két arasz az üvegen, de amúgy? Másfél óra? Több? És mennyi a több? És mennyi az egy óra? Ilyenkor mennyi egy óra?

Nem érezte, csönd van-e a szobában: zúgott, zakatolt a feje. Ha nem tudná, hogy belülről jön a lárma, azt hinné, odakint, az eresz alatt magtisztító szelektort hajt valaki. Sivít, pattog, sustorog — olyan a sustorgás, ahogy a tiszta búza hullik finoman permetezve a vékába . . . Azt mégis hallja, hogy odébb, a másik ágyban szuszognak: ott alszik a fia a menyével. Az asszony

karja biztosan átöleli most is a fia nyakát, úgy alusznak. A konyha felől krumplileves szaga szálldos.

Szólni már tudna. Szólhatna is. A fiának. Fölébresztené valamivel: fázik, takarja be, vizet kérne vagy csak a nevét mondaná. Hogy fölébredjen. De nincs hideg, rajta a takaró, inni nem kíván, tudatni se akar semmit. Ő maga akarna tudni. Az kellene, hogy a fia odaálljon az ágy lábához, üljön le melléje, és mondaná el, hogy mi lesz ezután. Mi lesz az után, ami tegnap történt; biztosan tegnap volt, tegnap dél körül? Csak nem volt eszméletlen két nap, három nap?

Szóval hogy mi lesz . . .

Erre hiába számít. Ő se állt oda annak idején az ágy lábához, nem ült le az apja mellé, nem mondta el csöndesen, riadozva, konokul, hogy lássa apánk, maga most idebénult, bénultságában ideesett a mi kettőnk fiatal életére, örökös teher lenne a nyakunkon, semmi más, csak teher, és ugye, az állat is szabadul a terhétől, mihelyt teheti, hát az ember, akinek van úgyis elég! Nem, ezt ő se mondta el az apjának, szó nélkül tette azt, amit a szükség parancsolt. A fia se mondja el. Teszi majd szó nélkül azt, amit a szükség neki is, most is parancsol.

Ha meg mégis elmondaná, mint ahogy nem, persze, hogy nem, de ha például mégis, hát mit lehetne szólni rá? Igazatok van — ennyit. Ha igazam volt énnekem, akkor nektek is igazatok van. Olyan az ember, úgy van teremtve, hogy valahogyan az is a végtelenség:

jön egyik a másik után, s akarja, nem akarja, egy a dolga, egy a búja, egy az öröme — ami változik, az rajta kívül van. Ezért aztán egy a sorsa is, akár szekéren döcögtetik haza a mezőről, akár vontató kattog végig vele az úton.

Milyen gyorsan úszik a hold! Széle már nincs, azt nem látni — mint valami elhullott ökörszarv, belefúródott az ablakdeszkába. Nem állhat meg, nem lehet megállítani, se akarattal, se könyörgéssel, semmivel. Nincs az a hatalom, amelyik koloncot köthetne a nyakába, amelyik akadót vethetne az útjába. Azért végtelen a végtelen, hogy ne lehessen lázadni ellene . . .

Nem szólt előbb, csak reggel, megvárta, hogy amazok felöltözzenek. Ráérősen húzkodták magukra a ruhát, a menye ásítozott, jóízűen csapdosta a száját a kezefejével, a fia meg a borostát sercegtette az állán.

— Énvelem . . . én . . . énvelem nem kell ám törődnötök . . . Ha-hallod, fiam? Énvelem nem . . . kell . . .

Elrémült a saját beszédétől. Nemcsak a hangja vesztette el rekedtes komorságát, de a szavak, a vékony, cincogó szavak is meg-megakadnak a nyelvén, alig bírnak átbukni a fogai között, s hiába fut simán a gondolat, ő mégis dadog, mint a vásári komédiás . . .

Amazok nem csodálkoztak, meg se lepődtek, hogy beszél, hogy dadogva beszél. A fia dünnyögött valamit, kérdezte, fáj-e, holnapra kerítenek orvost, az itteni éppen szabadságon van, feküdjön csak, ne törődjön semmivel . . . Az ám, az orvos tényleg szabadságra

ment, két napja látta, baktatott reggel az állomás felé, még gondolta is magában, hogy ni, háromnegyed éve ha itt van, és már szabadság jár neki . . .

A menye megetette. Azzal a krumplilevessel, aminek a szagát egész éjjel érezte. Amíg kínlódva, ügyetlenül gyűrte lefelé az ételt, nem nézett mást, csak a menye két nagy szemét maga fölött. Híresek voltak azok a szemek a faluban. Most mi van bennük?

Mi lenne? Ha örök a kimondatlan kérdés, örök a néma felelet is. Mi egyéb süthetne azokból a híres, barnán fénylő szemekből, mint harag, ellenkezés, ijedt undorodás. A gondok miatt, a magatehetetlen öregemberrel járó tisztátalan, gyomorkeverő munka miatt. Ez van, esak ez lehet az asszony két barna szemében. És még valami . . .

Nem állhatta tovább a nézését. Lecsukta a pilláját, ferdült ajkait egyenesre szorította. A menye még próbálkozott, bökdösött feléje a kanállal, de a fia rászólt.

— Elég lesz neki, nem látod? Ilyenkor . . .

A fejében pattogva futkározott a vér, színes, suhogó lepedőként lengett a szoba — a tenyérnyi rózsákkal telemázolt falak, a sötétbarna padlás, a puccosan fénylő ruhásszekrény oldala, a töviskoronás, szívét tapogató Jézus képe. A szekrény oldalán a festett erezet kusza vonalai egyre valami alakká próbáltak összeállni. Fájdalmat nem érzett, nem tudta volna megmondani, hogy itt szúr vagy ott tép, csupán a szakadatlan lüktetés béklyózta bele a maga rendjébe.

Mi lesz most? Azok ketten most majd elmennek, a munka nem vár, nem mondhatják a brigádban, hogy az öreg mellett dajkálkodnak, nem segít az semmit, ott vannak, nincsenek, mindegy, ha már megetették, megtisztogatták. Mennek, persze, hogy mennek, de a pokróc! Hozzák-e a pokrócot?

Kétszer koppant a kalapács az ablakrámán — két szöget vert a fia, aztán szusszant, sóhajtott a nehéz lópokróc, amint súlyosan ráhullott az ablak négyszögére.

— Ne bántsa ez a nagy világosság, édesapám. Aludjon inkább. Az a jó ilyenkor . . .

Ne bántsa ez a nagy világosság . . . Így kezdődik. Fedje csak a pokróc azt az ablakot, hadd kínlódjon a vergődő lélek a sötétségben, hadd támadjanak újra meg újra és megint újra az éjjel támadt gondolatok, hadd tűnjön az eleven világ olyan távolságba, hogy már hinni se lehessen benne.

Nappali sötétség! Ha van igazi, szívet összemarkoló félelem, hát azt a nappali sötétség szüli. A nappali sötétség egybeállt tömbjéből az ítélet rémlik fel. Az írás is azt mondja, hogy akkor, amikor jön az ítélet napja, elsötétedik a föld. Az éjszaka oltalomként, nyugalomnak adja a sötétjét, az éjszakai sötétségnek szaga van, azt ezernyi kedves, ismerős nesz mozgatja, ringatja: roppan egy gerenda, perceg a szú, kint mozdul az állat, kutyaugatás; az éjszakának olyan az íze, mint a kenyéré. Ebben a nappali sötétségben lepereg

egy óra, két óra vagy talán csak egy perc, két perc, és a sok szűkülő félelemtől azt se tudni már, hogy nem a koporsó örök sötétje-e?

Lám, tegnap kiszaladt a lába alól a föld, most elvész mellőle az egész mindenség. Ne lásson, ne halljon, s végül maga kérdezze meg: egyáltalán minek vagyok ebben a szurokszín semmiben, minek lélegzem, minek sóhajtok, minek élek?

Igaz, szólhatott volna. Rászólhatott volna a fiára, hogy ne hozza a pokrócot. Csak hát miért szólt volna? Bele kell nyugodni. Úgy a legegyszerűbb. Ha szól, abból fölösleges ordítozás, sírás, hazudozás van, de változni nem változik semmi, megy minden a maga kiszabott útján. Akkor inkább menjen anélkül. Ordítozás, feleselés nélkül . . .

Hát persze, az meg szokott történni, vasárnaponként, délután, hogy pokróc kerül az ablakra, jólesik szundítani egyet, sokszor az egész hét fáradtságára — na de akkor nem sötétítenek be egészen, valami kevés világosságot mindig hagynak . . . És az, hogy most egyszeriben édesapámnak szólítják. Édesapám! Tegnap még apja volt. Így apja, úgy apja, készen vagyok, apja, jöjjön ebédezni, apja — aki édesapámat mond, az búcsúzik. Nehéz szívvel vagy könnyű szívvel — az az „édesapám", az már a búcsú szava . . .

Nem volt meleg a szobában, mégis úszott a verejtékben. A lepedő egészen lucskos, a párna csurom víz a feje alatt. Mennyi baj, utálnivaló baj lehet egy béna,

beteg emberrel! Nehéz, elmondhatatlanul nehéz mindenkinek. Őneki, mert restell szólni, kínlódik, gyötrődik, rágja a szája szélét, elmondhatatlanul nehéz másnak, amazoknak, mert egyszer-egyszer csak el kell látni, etetni, itatni, tisztogatni rája. Rosszabb, mint a kisgyerek. A gyerek is összehúzná magát, ha felfogná, mi minden dolog van vele, ha tudná, kié a dolog... Hát még a nagyobbik, az igazi baj! Hogy ott fekszik, munkára soha többé nem mozdulhat, és mégis bele kell számolni minden lépésbe, minden elhatározásba; gond a többi gond mellett, azok mellett, amiktől nem lehet szabadulni, amiket sehogyan nem lehet lerázni.

Itt van — ezért nem haragudhat. Senkire. Nem a menyére, de még a fiára, vér szerinti gyerekére sem, nincs hozzá joga, ahogy őrá se volt joga haragudni vér szerinti apjának. Igaz, mások a gondok mostanában, nem harap akkorát a szükség, pénz, ennivaló jobban, biztosabban van, de a világ csak világ, a törvény változatlan, a világ kimondja most is az ítéletet, panasz, föllebbezés nincs, és aki az ítéletet végrehajtja, öntudatlanul cselekszik, bűn nem tapad hozzája, talán azt se tudja, mit csinál. Ebbe kell belenyugodni. Lehet-e megszakítani az ablakon átfutó hold útját? Még ha eltörne is az az üveg — a cserepek nem sértik a futó hold lábát, az ellenkezés nem változtatja a világ rendjét. Bele kell nyugodni.

Ilyen az élet. Kinek hogyan méretett. A magafajtának, a parasztnak meg úgy, hogy munka, munka, sza-

Ujpesti Textilüzemek Központi Könyvtára
39770
Budapest, IV., Erkel u. 30

kadatlan munka. Akkortól ember az ember, amikortól dolgozni tud, és addig... A magafajtának olyan az élet, mint egy némileg tisztességes bolt. Dolgozni egyfolytában, mindig csak többet lehet, kevesebbet nem szabad — és a boltban mérnek valamit a munka ellenében, hol többet, hol kevesebbet, a boltos hajlandósága szerint. Az adsza biztos, a nesze nem. És hozomra nem adnak semmit.

Másnap került orvos. A szomszéd körzetből fuvarozta át a fia, a vezetőség adta a fogatot. Akkorra már visszatért az élet a hal oldalába. Élet! Mozog valamit a keze, nyújthatja vagy összehúzhatja a lábát. Ennyi élet. Arra se elég, hogy felüljön, hogy arrébb tegye magát, hát még többre! Hát még munkára!

Kedvetlenül, egy-egy botló, hebegő szóval felelgetett az orvos kérdéseire, és nem kérdezett vissza, hogy doktor úr, mi lesz velem... Egy dolog az, amit az orvos tud, és egészen más az, amit nem tud. És ha tudná is — az ellen nem írhat orvosságot.

A fiát kereste a szemével. Ott áll az asztalnak dőleszkedve, az arca csupa figyelem, csupa hitetlenség, a válla billeg ide-oda. Most súg valamit az asszonynak... Hogy néznek! Egymásra, a tapogató, hümmögő orvosra. Sürgős volt nekik. Tisztán akarják látni, milyen az állapota, hogy aszerint szabják a tennivalóikat. Meg hogy ne panaszkodhasson, a faluban is el lehet mondani: orvos is volt, próbáltunk, ugye, mindent, de hát istenem...

Az orvos hamar végzett. Agyvérzés — minek aprólékoskodna vele. Lehet dolga elég. A maga körzete se kicsi éppen, rá most ez is, győzze bejárni. És különben is: mennyi lett az utóbbi időben a beteg! Ki hitte volna azelőtt, hogy a falusi nép között ennyi a beteg! És miféle cifra betegségek! A Csaplár Náci az egész falut végigsopánkodta, hogy őneki polip van az orrában. Polip! Addig élvezte a ráámuló tiszteletet, amíg meg nem operálták. Kimetszették szépen a büszkeségét — azóta nem szól. de hallani, hogy rendesen javul, nemsokára teljesen ép lesz.

Az orvos nem mondott semmit, indult kifelé, a fejével intett. Az ajtóból visszapillantott, a nap megcsillant aranydrótos szemüvegén, aztán kint a pitvarban magyarázott valamit. Hallotta a fia dünnyögését, az orvos mentegetőzhetett, majd az asszony ingerült kifakadása:

— Három hét? Nahát, azok még nem ismernek engem! Amikor a két hét is sok. Meg az egy is...

Szóval az egy is sok... De hát hiába, gyerekeim — gondolta csaknem sajnálkozó derűvel, mintha fölfoghatatlan tehernek rugaszkodó embert látna —, hiába sürgetőztök, megvan ennek a szabályos ideje. Több az egy hétnél... És hát kezet csak nem emeltek rám!

Fanyar kis nevetés indult a gondolatai mogül. Furcsa állapot: ő most erősebb amazoknál. Erősebb, mert ismeri a dolgok folyását, majdnem percről percre tudja, mikor mi következik, miért, hogyan — nyugodt lehet, s így nem kénytelenedik irgalomért esedezni senkihez.

Amazok? Pirul az arcukon a bőr, összekoccantják a fogaikat, szégyellik a gondolatukat, egymás előtt, önmaguk előtt, és azt a nyomorult gondolatot ki se lehet mondani. Úgy, kimondva már ellene szólna a rendnek — csak szégyellni lehet. Ámde hiába szégyen, pirulás, hiába a düh, a nema acsarkodás, mindent a maga sorjában! Ezen nem segít az orvos, ezért fölösleges volt idehívni, kár volt pénzt nyomni a markába . . .

Egy-két pillanatig tartott, aztán már nem vigasztalta a magabiztató gondolat; odakint csattant az orvos táskája, a fia ismét dünnyögött valamit, behallatszott Böszme nyerítő röhögése, aztán reccsentek a kerekek, és a két ló megindult az úton . . . Nem igaz! Nem lehet belenyugodni! Nem igaz, hogy erős, jaj, hogy lenne erős?! Gyenge, magatehetetlen, kiszolgáltatott, oka van reszketni minden órától, minden perctől, ami átsuhog fölötte.

— Hát látja, édesapám — szólt a fia, ahogy visszajöttek a szobába. Távolról hallatszott Böszme nyerítése; biztosan elfutott egy darabig a szekér után, pénzt koldul az orvostól. — Hát meg van beszélve. Egy kicsit várni kell, aztán majd elviszik a kórházba . . .

Először nem akart odafigyelni. Bánja is ő, mit mondanak. Egyáltalán nem fontos . . . A kórház szóra felfigyelt. Észrevette, hogy a menye furcsán mereszti rá a szemét, s a fia is ingatja a vállait.

— Mit . . . mit nyökögsz te? — Próbált belelátni a

fia szemébe, de az a földön jártatta a tekintetét. — Hát én . . . én ezt érdemlem?

— De hát édesapám . . . Ugye, a kórházban . . . Ott majd . . .

— Hallgass, te! Úgyis tudom . . . tudom, mi vár rám. Akkor legalább ne tegyetek még bolonddá is . . .

— Mit beszél, édesapám . . .

Látta, hogy a menye a szájára teszi az ujját, és a fejével aggódó nem-et int a fiának.

— Takarodjatok innen! — hörögte. Irgalmatlan düh fogta el, a bal arca lilára váltott. — Takarodjatok! Szélhámosok! Ezt teszitek . . . énvelem . . . énvelem . . .

— De hát . . . — próbálkozott megint a fia.

— Mintha nem tudnám! Hogy ezt kellett megérnem. Szélhámosok, jaj, szélhámosok! Menjetek innen, mert . . .

A menye beleakaszkodott a fia karjába, és húzta kifelé. A fia az ajtóból szólt vissza.

— Nyugalom, édesapám! Ilyenkor az a legnagyobb szó. Azt mondta az orvos, hogy nem kell törődni semmivel. Csak nyugalom . . .

— Hallgass! — rikácsolt utána. Mozgó bal kezével dühödten markolászta a lepedőjét. — Ne mondd még egyszer azt, hogy orvos! Hogy kórház! Ne mondd . . .

Amazok már kívül voltak. Belőle is elszállt a méreg, átváltott valami csendes, fojtogató keserűségbe. Hogy ilyen utolsók! Belehazudnak a szemébe! Általnák, el-

terelnék a figyelmét az igazságról, talán még hálálkodást is kívánnának a hazugságaikért.

Kórház — azt mondják. A szélütés nem olyan betegség, hogy tart egy ideig, aztán elmúlik nyomtalanul. Ha a szélütött lábra is áll, munkára soha nem lesz alkalmas. Fejtő Bandi is az alvégen. Úgy-ahogy felépült a szélütésből, s még nyolc esztendeig lézengett az apró kis udvar szűk határai között. El-eljátszogatott a gyerekekkel, volt belőlük éppen elég, üldögélt a hűvösön, megetette a tyúkokat, de annál többet soha nem várhattak tőle. Hát akkor őt miért lenne érdemes felgyógyíttatni a fiáéknak? Nem — saját érdekük ellen tennének, ha úgy tennének. De hát milyen lélek szorult ezekbe, hogy van merszük ekkorát hazudni az apjuk képébe?! Gyávák! Igen, gyávák, s a hazugságba próbálják beleburkolni elhatározott szándékukat. De én nem ülök fel — gondolta. — Nem leszek húnyó az ő kettejük játékában. Tudják csak, hogy nyitva a szemem, s végignézem, látom, miképpen teszik azt, amit tenniük kell...

Elmentek. Persze, mennek, szükség van rájuk. Mozog az egész határ. Még nem fogyott le az aratnivaló, a vontatók, fogatok már hordanak, a traktorok pedig ott mennek úgyszólván a kévekötők nyomában, s hántják a tarlót.

Odagondolta magát a nagy sürgés-forgás közepére. Milyen messze is van az a sürgés-forgás?

Messze? Dehogy van messze! Tulajdonképpen csak

az kellene, hogy kikeljen az ágyból, magára húzza a nadrágját, s a nadrágszíjába beletűzze a kötözőfát, igyon egy jót a kútnál, aztán gyerünk! Kikelni az ágyból — elgondolni mennyire egyszerű! A valóságban ő nem létezik már külön, csak az ággyal együtt van, belemélyedtek a gyökerei, és elválás csak úgy lesz, ahogy a kiszaradt fa válik a talajtól. Amikor a gyökereknek nincs már dolguk, akkor a fának le kell dőlnie. Ha nem dől magától, kidöntik.

Előfordul, hogy a fának csupán egyik fele szárad el. A másik fele kihajt, leveleket hoz, gyümölcsöt érlel. Nem az igazi ugyan, de csak levél, csak gyümölcs az. Mi történik az ilyen fákkal?

Előbb-utóbb az ilyen fának is nekivicsorodik a fejsze. Kell a hely, kell a levegő, és ugyan miért állna fél fa azon a helyen, ahol egy egész fa kétszer vagy még többször annyi hasznot hoz?

Lám, nem szabadulhat. Akárhonnan indul, odakanyarodik: azt a fát kivágják . . .

Hacsak . . .

Hacsak elő nem áll valaki, hogy megálljunk, nem kell bántani azt a vén fát, hadd legyen, van annak még haszna, az idő talán meg is szabadítja a betegségtől, de ha nem is, hadd legyen, becsültük épségében, becsüljük most, rokkantságában is! Ha valaki előállna azzal, hogy: kedves nekem ez a fa . . .

Nagyon szeretett volna élni. Akár bénán, mozdulatlanul, ágyhoz kötve — csak élni!

Mi is hát az élet?

Nem igaz, hogy csak munka! Azonfelül még minden, az egész világ, mert valahogyan mindig a teljesség, még akkor is, ha alig pislákol. Ha csak fekhet itt az ágyban békésen, nyugodtan, képeket, történeteket áshat elő a régmúltból, ha csak eljátszhat akkor esett dolgokkal, mit hogyan csinált, hogyan kellett volna; megidézhetné gyerekkori mesék titkait, emlékezhetne az első mulatságra, az első táncra, utakra, megpihenésekre, a leszakadt farkú tehénre, mindenre, százra és ezerre — ez már elég lenne, ez már élet. Nézné az ablak fénylő négyszögét, a nap járását, összeborzongna a zivatarral terhes felhők színétől, a villámok cikázásától, figyelné a kiskertben az orgonabokrokat, hogyan festi a tavasz, az ősz; ráhunyoroghatna az ereszről aláfüggeszkedő jégcsapokra, látná az utcán elhaladó emberek árnyékát, behatolna hozzá egy-két szó, hazafelé igyekvő állatok jóízű szuszogása, hajnalban a kanász kürtölése — ez már annyi, amennyiért érdemes elviselni a gyarló test bajait. Meginni egy pohár hűs kútvizet, egy pohár savanyú bort, elrágni egy gyürke szikkadt kenyeret, elszemezgetni egy tál hamván átkéklő szilvát, egy fürt szőlőt. Jó időben kifektetnék az udvarra, nem messze a kaputól, onnan közelre és távolra elláthatna, váltana egy szót az arra járókkal, hogy vagy, mi újság, na csak, csak; látná az embereket, amint munkába mennek, munkából jönnek, megmerítené a tekintetét a dombok hátán hullámzó gabonák képében,

odabiccentene a szüretelőknek, amikor felvonulnak az ünnepségre, beleszimatolna a csendes muzsikaszóba, amely este, hogy kezdődik a szüreti bál, szerteúszik a levegőben . . . Tudni, hogy él, munkál, sürgölődik, küszködik a világ, és annyit neki is ad, amennyit az egy, mozduló kezével fogni bír. Ha csak ennyi az élet, semmivel nem több, csak ennyi, ez is jó, ez is sok, ehhez is érdemes ragaszkodni, nem is lehet mást, csak ragaszkodni hozzá . . .

Ragaszkodni . . . De ha egymagában van az a fa, ki áll oda melléje támasztékul? Ki fogja le a ráemelt fejszét, ki mondja akárkinek, hogy ne bántsátok, kedves nekem ez a fa?

Nem nyúlhat senkinek a keze után, és az ő keze után se nyúl senki. Pedig nem volt mindig egyedül . . . Volt felesége, dolgos, tűrő, jó felesége, volt barátja, s ha most, legalább most alakoskodás nélkül visszatekint, bizony el kell ismerni, hogy nem hibátlan a mostani egyedüllétében.

Jó asszony volt a felesége, dolgos, sokat tűrő. Négy évvel azután halt meg, hogy az apja végére ért annak az útnak, amelyiken a szélütés most őt is nekiindította. Gyorsan érkezett az út végére az apja — most már fölösleges lenne tagadni: része volt a halálában, éppúgy, ahogy meglesz a fiának a része is az övében.

Melyik hát a főbűn? Melyik a legnagyobb?

Sokáig betegeskedett az asszony. A fiú születésekor

kezdődött. Későn jött a gyerek, már azt hitték, nem is lesz, egyszer aztán mégiscsak megvolt. Attól kezdve rátelepedett a kór az asszonyra, bár, ahogy az orvos mondta, benne lappangott előbb is, csak az történt, hogy előhozta a felfordulás, amit a terhesség okoz a szervezetben.

— Felfordulás, igen, ez a helyes kifejezés — mondta az orvos. — Néha olyan, mint egy földrengés . . .

Szerette a feleségét? Hát . . . szerette . . . Legénykorában más után járkált, de amikor házasságra került a sor, ellenkezés nélkül belenyugodott az apja akaratába. A régi szerelem emléke hamar tovaröppent, s gyorsan kialakult az új, amely ugyan kevés lángot lobbantott, de annyit igen, amennyi a magabiztos emberi élethez kellett.

Hová lett az asszony? Leélték egymás mellett a fele életüket. A régi színek, a régi formák hamarosan odalettek — a hajdan törékenynek tetsző lánytestből elnehezedett, görbe hátú, nagy csípőjű, fakó asszonyt kalapált a munka, hangja elvesztette csengését, a haja korán megritkult — csak a járása, csak az maradt a régi. Olyan szépen tudott járni, lépkedni apró lábain, mintha fecskeszárnyak suhogtak volna a bokáján.

Rossz szó alig esett köztük, a kezét csak egyszer emelte rá. Aznap reggel kinyúlva, döglötten találta egyik lovát az istállóban, bélcsavarodás végzett vele. Később, valamivel dél előtt ütötte meg az asszonyt. Hátulról ütötte meg a fejét — lecsúszott a kendője,

összerázkódott, egészen kicsire húzta magát, és csak nézett maga elé, mintha potyogó könnyeit számlálná. Nem szólt, még a sírásával sem az urát vádolta.

Máig titok, hogy igazában miféle baj emésztette. Az orvos próbálta elmagyarázni: megnagyobbodnak a belsőrészek, szív, tüdő akkorára tágul, hogy nem képesek ellátni a dolgukat, mindig összébb szorulnak, egyik fojtja a másikat, míg végül elfullad az egész szervezet... valahogyan így magyarázta az orvos, és azt is mondta, hogy az nyújthatná meg az életét, ha elmenne valami magas hegyre, szanatóriumba, a hegyi levegő, a nyugalom, a munkátlanság hátráltatja a bajt. Rendes ember volt az orvos: csak egyszer mondta ezt. Épp hogy említette. Nem erőszakoskodott, nem írta elő recepten, hogy tessék hegyre küldeni a beteg asszonyt. És megemlítette azt is, hogy hány pengő egy nap, egyetlen nap a hegyi szanatóriumokban.

Hárman voltak akkor: férfi, asszony, gyerek. Egy parasztcsalád. Tizenkét hold, ház, állatok, szerszámok. Futotta az életre, nem szűkölkodtek soha, de fölösleg se volt semmiből. Ha kár érte őket, mint ahogy megdöglött az a ló is, évekbe telt, amíg kiheverték. Ezt mind jól meg kellett számítani, és meg kellett számítani azt is, hogy mit emésztene fol az asszony kínban elnyújtható élete. Ha eladják az utolsó szemig a termést, az két hónapi szanatóriumra lett volna elég! A harmadikért válni kellett volna az állatoktól, az ötödikért, hatodikért a háztól. Hetedik, nyolcadik hó-

nap: fizetés nélkül nincs szanatórium, nincs jó levegő — csak három koldus van, férfi, asszony, gyerek, s a szerencséjük egy idegen udvar sarkáig ér, ahol csendben meghúzhatják magukat. Ezt mind jól meg kellett számítani. Vagy sorsára bízza a feleségét, vagy ő hal meg paraszti mivoltában, meghal a föld, ház, állat, szerszám, és egy-két emberöltő után nem is emlékeznek már a faluban Illésékre, akik pénzzé váltották mindenüket a hegyi levegő miatt.

Szombattól vasárnapig győzködött az irgalmatlan kérdéssel. Szombaton az istállóban fogamzott meg, vasárnap a templomban gondolta egészen végig. Ült a megszokott helyén, a harmadik sorban, bele-beledünnyentett az éneklésbe, hallgatta a prédikációt: „Azidőben mondá Jézus a következő példabeszédet . . .” — és már tudta, hogy megvan a felelet, az egyetlen elfogadható felelet.

Mire kijött a templomból, tulajdonképpen nem is hitt már az egészből semmit. Tévedhetett az orvos, sok minden rátámad az emberre, jön, van egy darabig, elmegy, azután más jön, száraz köhögés, szédülés, minden, de hát szívós a paraszt nép, amíg dolga van a földön, addig úrrá lesz a bajain. Meg kell csak nézni a temetőt: a keresztek nagyobbik részén hatvanöt, hetven évek vannak írva.

Nem volt nyűgös az asszony, nem is tett úgy, mint a betegek. Ő óvta, ő találta ki egyre több dologról, hogy „nem asszonynak való”. Milyen ember az, aki

nem könnyít a feleségén, ahol lehet? Különben is megvan egészen jól, csak a lélegzése lett nehezebb, és vasárnap délutánonként ül órákig mozdulatlanul a befüggönyözött konyhában. Alighogy elmossa a déli edényt, fölveszi az ünneplő ruháját, leül a kisszékre, és elvan úgy, ölébe tett kézzel, estig.

Mi járhatott az asszony fejében? Nem szólt róla soha. Egy biztos: a hegyről, a hegyi levegőről, szanatóriumról nem gondolkodott — hogy az mit jelenthetne, azt neki nem mondta el az orvos.

— A hegyi levegőnek van egy olyan hatása, hogy késlelteti a kifejlődést . . .

A városban volt, amikor meghalt a felesége. A takaréknál volt valami dolga, s egyúttal a malmot is el akarta intézni. Négy zsák liszt szuszogott a szekérben hazafelé — nem sokkal a falu előtt a csősz jött vele szemben, az mondta a hírt.

— Hát csak iparkodjál, Imre. Alighanem már fel is öltöztették az Annust . . .

Még valamit akart mondani a csősz, talán azt, hogy „hát istenem . . .” talán mást, de nem szólt, megemelte a sapkáját, és lassan, ráérősen tovább baktatott. Üres tarisznyája verte az oldalát, ahányat lépett, annyit puffant agyonfoltozott nadrágján.

Nem hitte el, nem akarta elhinni. Sietett haza, leugrott a bakról, ki se fogta a lovakat, csak berohant a szobába. A gyerek a sarokban sírdogált, az ágyon, öt-hat szomszédbeli öregasszony fekete karéjában, fe-

küdt valaki. Az arca felpuffadva, ujjai görcsbe meredve, térde összehúzva, félig elnyílt száján kilógott szederjes nyelve. Mint aki megfulladt. Mint a harctéren azok, akik gázba kerültek . . . Nem, hát persze, hogy nem az ő felesége! Ez a halott teremtés véletlenül keveredett ide, véletlenül, véletlenül — az ő felesége? Hát az elment! Ha megkérdezné a könnyeit mąszatoló gyereket, az is azt mondaná biztosan, hogy elment az anyja . . .

Ez a tudat hűtötte a fejét a temetésig, a temetésen és utóbb is, egy darabig. Másnak persze nem szólt róla, még csak az kell, hogy kinevessék: „Hát ez a szegény Imre utána bolondult a feleségének . . .” — valójában ő maga se hitte, mégis, úgy hajtogatta magának a fájdalom óráiban, napjaiban, mint az egyetlen elviselhető igazságot. Elment és majd visszajön . . . Mire abbahagyta a magaámító játékot, addigra már megcsendesedett a lélek. nem parancsolt rá, hogy gyújtsa föl mindenét, szántsa ki az éppen bokrosodó vetést, s a semmivé tett föld közepén mondjon egy akkora átkot az égre, amiért az isten semmivé sújtja őt magát is . . .

Hány óra lehet? Ezek délre haza szoktak jönni, de mikor mentek el? Fél órája, vagy napokkal előbb? Jó lenne megnézni az órát. Nincs óra. Bevitték a konyhába. Alighogy őt hazahozták a vontatón, a zöld vekkeróra átkerült a konyhába. Miért? Amiért a pokróc is felkerült első nap az ablakra. Ma már nem tették fel, rájuk szólt, hogy ne tegyék fel — de ez az időtlenség,

a mostnak és a mindenkornak ez az egybefolyása rosszabb a sötétség átláthatatlan barlangjánál is.

Miből lehetne kitudni az időt? Itt a szobában nem mutatja semmi. A simára kent földpadló egyformán árasztja hűvös leheletét, akár dél van, akár délelőtt, a bútorok hallgatnak, fénylő szigetként lebegnek, a támlás pad a szekrény oldalánál úgy ágaskodik, akár a fölnyergelt ló; ki tudja, mióta vár a lovasára? Csendes, kétségbeejtően csendes minden, csak az ágy roppan néha, s mintegy elkésett feleletül megroppan olykor valamelyik gerenda is — ebből megtudni az idő állását, mennyi ment el, mennyi van hátra, nem lehet. Nézheti az ablakot is. Odakint süt a nap, árnyékot vetnek a fák, a háztető, a kerítés; egy bozontos faág éppen odaszúrja árnyékának hegyét az ablaküveg közepére. Nem hajlandó vallani már az árnyék sem. Így, fekve, más lett az egész világ, nem mutat, nem szól, nem hallgat úgy, mint régen. Mintha a földrehullás irama vadidegen népek közé repítette volna, akik másképpen beszélnek, másképpen gondolkodnak, másképpen cselekszenek. Valahogyan ismerős, mégsem az, ami volt. Lehet, hogy ebben rejlik az embereket elválasztó nagy-nagy határvonal? Hogy másképpen szemlélnek azok, akik sokat feküsznek, és megint másképpen azok, akik az életük nagy részét talpon élik meg? Na. de mi különbözteti meg a henye fekvőket azoktól, akiket a betegség, a nyomorú sors taszított puha vánkosok, dunyhák közé?

Mennyi lehet az idő? Mennyi telhetett el csak az

iménti pillanattól? Mondják, a nagy bajban gyorsan forog az ész. Egyik pillanatról a másikra esztendőkön szalad át, éppen mert baj van. Lehet, hogy neki is csak egy pillanatja múlt el azóta, hogy először kérdezte: hány óra lehet? És enni is kellene már. Azelőtt nem hitte volna, hogy puszta fektében megéhezhet valaki. És itt van, a belsejét valósággal marcangolja az éhség, és legelsősorban is víz kellene, egy jó nagy pohár víz, lehajtani, egy cseppje se menjen veszendőbe. És kellene a szó, az emberi mozgás, lárma a csönd helyébe, mozgás a mozdulatlanság helyébe, kellene, száz és ezer dolog kellene, és nincs semmi, még az sincs, hogy mennyi az idő . . .

A bozontos faág árnyékának hegye odébb nyúlt az ablaküvegen. Mellette sötét, kerek folt rajzolódott bele a világosságba. Ingott jobbra-balra, megkoccantotta az üveget, morgott, kaffogott, majd élesen, türelmetlenül felnyerített. A Böszme! Az hát! Itt van, vizsgálódik, lesi, mikor telik meg a ház feketébe öltözött népekkel, s mikor indulnak a temető felé. Ez az ő jussa. Talán egyszer mégiscsak belepotyognak azok az emberek a gödörbe . . .

Torzan, csonkán, az értelem világa nélkül született ez a Böszme, harmincöt, vagy harminchat éve is megvan már. Beszélték akkoriban, hogy az anyja mesterkedett valamit állapotosságában, mások azt suttogták, hogy égi jelként adatott a falunak, mert kezdetét vette az idő, amikor embert formázó szörnyetegek lepik el

a föld térségeit a közeledő világvége üzenete gyanánt. Meg se keresztelték, nem törődött vele senki. Hároméves korában meghalt az anyja, s hogy azután mi éltette, mi növelte, azt csak gyanítani lehetett, tudni nem. A faluhoz, a környékhez ragaszkodott; hol az erdőbe veszett be alkony táján, hol valamelyik asszonyt rémisztette halálra reggelenként, amikor nyitván a tyúkól ajtaját, elsőnek Böszmét látta kiugrani koszosan, tollasan. Sokan esküdtek rá, hogy az állatok értik a hangját, a rikoltásait, a nyerítését, hiszen, lámcsak, akármelyik tyúkólba mászik be éjjelente, a tyúkok nem kodácsolnak. Egyszer valaki bizonykodva mesélte, hogy látta őt az erdőn, vastag kígyó volt a karjára tekeredve, és beszéltek egymással.

Az emberi világ dolgaiból csak annyit tanult meg Böszme, hogy pénzért cukrot kaphat a boltban, és hogy a nadrágját nem szabad lehúzni, mert abból baj lesz. Olykor napokra, hetekre eltűnt, tél, nyár, mindegy, de tudták jól a faluban, hogy előkerül, történjen csak valami. Búcsú, lakodalom, temetés éppúgy nincs Böszme nélkül, akár ringlispil, menyasszony vagy halott nélkül.

A régi világban, halálosan szürke téli délutánokon, amikor a tétlenségbe belevadult legények már végképp nem találtak semmit a maguk mulatságára, elő-előkerítették Böszmét. A suszternál volt a legénytanya, ott lepedőnyi naptár borította a falat, érdekes képekkel, rajzokkal. A szekrény tetején árjegyzékek voltak, és a

suszter furcsa, máshol esett dolgokról tudott mesélni. Oda szokta három-négy legény kezénél-lábánál fogva becipelni Böszmét, ha elunták már a naptárt, az árjegyzékeket és a mesélést is. Hogy aztán mik történtek . . . egyszer belefagyasztották Böszme meztelen ülepét egy lavor vízbe. Legalább húszfokos hideg volt, kint az udvarban beleülteték, és addig nem kelhetett fel, amíg egybe nem nőtt a lavorral. Az alsó faluvégtől a felsőig hallatszott a nevetés, nevetett mindenki: a legények, a suszter, az egész falu — aztán egy ideig pironkodva néztek egymásra az emberek, de eltelt egy hét, nyolc nap, tíz nap, és a legények megint elunták a naptárt, az árjegyzékeket és a mesélést . . .

Hány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Böszme szerencsétlenségéből választási agitáció legyen! A képviselőjelölt mondta a programbeszédében: „Emlékezzenek, emberek, azokra az időkre, amikor ebben a faluban Böszme volt a kultúrház, a mozi, a rádió, Böszme volt az egyetlen szórakozás . . .”

Mostanában nem bántja szinte senki. Ki is bántaná — legény alig van a faluban, aki meg van, annak otthon ugyanaz a rádió szól, amelyik a suszter műhelyében, és Böszme soha nem tudott olyan érdekesen vinnyogni, üvöltözni, mint amilyen érdekes a moziban a csókolózás, a viccelődés, a verekedés. Kiment a divatból Böszme, kiment annyi mindennel együtt. Újabban csak őszönte erőszakoskodnak vele, ha Sóvágó, a rokkant hivatalsegéd betereli a tanácsházba, ahol kihámoz-

zák az egy nyáron ronggyá lett göncből és ráhúznak valami használt nadrágot, kabátot. Érteni persze nem ért az egészből semmit, pontosan úgy üvölt, vinnyog Sóvágó és a tanácstitkár keze alatt, mint régen, a legények keze alatt. Még akkor is forog a szeme a rémülettől, amikor bevágtat a boltba, és lecsapja a pultra a forintot, amit Sóvágótól vigasztalásul kap . . .

Hát nem múlik az idő, nem akar múlni. Áll dermedten, moccanatlanul, s minden, ami történik, egy pillanatot, annak is csak egy részét emészti föl. Már odébb ment az árnyék csúcsa, eltűnt Böszme rémséges feje az ablakból, de az idő csak áll . . .

Ha élne a felesége, az most itt sürögne-forogna: mit hozzak? mit adjak? mit vigyek? mit mondjak? . . . Másodszor nem házasodott. Tudta, hogy istentelenül nehéz lesz házat, birtokot ellátni, gyereket fölnevelni, visszagyűrni az egészséges test vágyait, mégse házasodott. Olyan asszonyt úgyse kap. Hűség a holthoz, hűség ahhoz, aki elment, és hátha visszajön egy napon — most aztán nemcsak az áll bosszút rajta, hogy engedte elmenni, de az is, hogy embernyi hűséggel volt iránta. Most büntet a hűség, amiatt nincs mellette másik asszony, aki itt sürögne-forogna: mit hozzak? mit adjak? mit vigyek? mit mondjak? Ez a második asszony, úgy lehet, kimondaná azt is, hogy nem igaz. Nem a hűség intette le a józan szükségtől tanácsolt elhatározást, hanem a félelem. Mi lesz, ha a másodikkal is úgy jár, mint az elsővel? Hátha másodjára azt vágná

oda a visszakanyarodó sorsnak, hogy maradjon az asszony, inkább pusztuljon a más, a többi: ház, birtok, állatok, szerszámok? Tudta, hogy gödör lehet az útjában, eltért hát okosan, megfontoltan — a gödröt pedig, lám, nem lehet elkerülni. Számolt, számítgatott, elvett belőle és hozzáadott — most, ezekben a gyötrelmes órákban meg kell tudnia, hogy hibás volt az egész számítás, és nincs ceruza, amivel át lehetne húzni, nincs papír, amin újra lehetne kezdeni . . .

Elment két nap. Két nap, két éjjel. Kétszer huszonnégy óra, és ki tudja, hány meg hány perc. Egyik se sietett, se jöttében, se mentében. A nappal nem akart elmúlni, s ha mégis elvánszorgott — mi vitte el, mi mozdította? —, akkor meg az éjszaka sötétsége tűnt végtelennek. Éjjel és nappal — melyik a könyörületesebb?

Nem változott semmi, se kívül, se belül. A fejében parttalanul száguldozott a vér, gyakran a gondolatok egyenetlen sorát is elmosta. Az egyik fele bénán, érzéketlenül hevert a másik mellett. Mintha két teljesen külön, idegen test lenne — ám egy szörnyű hatalom által összeforrasztva. Mozogni csak annyit bírt, hogy a takarót megigazítsa magán, s ha légy telepedett a homlokára, arcára, nagy nehezen elrezzentse. Vajon ki hinné az épek közül, hogy egy koszos légybogár elűzésére valóságos haditervet kell kimunkálni: előbb mozdítom a könyökömet, aztán megemelem . . .

Az épek . . . Azok csak járkálnak körülötte, ha otthon

vannak, járkálnak, sóhajtoznak, és nem beszélnek, és megint sóhajtoznak, a szemüket meregetik, susmognak egymással, és a fia olykor-olykor dünnyent valamit. Ahogy szokott.

— Hát... édesapám, nyugalom. Nem kell törődni semmivel az égadta egyvilágon. Semmivel...

Ennyit. A menye még ennyit se. Megeteti, megtisztogatja, nem szól, a szemeiben pedig ott az a sötét fenyegetés, ami benne lobogott az első reggelen is.

És nem adnak vizet! Inni! Alig ment el — hány napja már annak... hány is... egy, kettő... — az orvos, a menye sárga szivacsot hozott a boltból. Előbb azt gondolta, hogy magát akarja kenegetni vele, sok mással is kenegeti a testét, az arcát, teli a szekrény mindenféle pipereholmival, parasztnál régen látni se lehetett olyasmit, még púder is van. Aztán, hogy először vizet kért, a menye beáztatta a szivacsot egy tálba, és azzal megtorölte a száját. Törölte, nedvesítette, de inni nem adott. Jó, ha egy nap fél pohárral kikönyöröghetett. Nyüszített, jajgatott, esengve, majd követelőn hajtogatta: Vizet! Vizet! — de fél pohárnál többet nem adtak, nem és nem. Vasárnap, amikor egész nap otthon voltak, akkor sem.

Harmadik nap rákiáltott a fiára.

— Te! Fiam!... Amikor az én apám... a te nagyapád feküdt így, hát én legalább vizet adtam neki. Eleget! Hallod?... Bort is adtam neki. Hogy ihasson... Hallod? Te! — az első szavakat kemény rendbe

sodorta a háborgó indulat, de a többi nehezen, akadozva bukdácsolt át a fogai között. — Bort... is...

— Jól van édesapám... nyugalom... — dünnyögött a fia. — Nem jó ám az a sok víz... Tudja... Szóval nem kell törődni semmivel...

— De én legalább inni adtam az apámnak... Hallod?!

— Tudták is, mi az — vágta oda a menye. — Az a sok víz. Ilyenkor...

— Hallgass! — intette le a fia. — Nem kell... Maga meg, édesapám, legyen türelemmel. Majd...

Türelemmel! Hát van pofája ennek a gyereknek? Türelemre inti a felnevelő apját! Azt mondja, azt kívánja, hogy nézze végig türelemmel, miként teljesítik be a sorsát, amit, úgy látszik, elkerülni semmiképpen nem lehet. Hiszen borzad az állat is, ha ráemelik a taglót! Hát az ember, aki már akkor tudja, amikor elkezdik faragni azt a szerszámot! Elfutni nem futhat előle, de hát még rá is parancsolnak, hogy legyen türelemmel? Ennyit hát mégis változott volna a világ? A réginél kegyetlenebbül hajtják végre az... ilyesmit...

Ilyesmi... Mi ez az „ilyesmi"? Megint bujkál önmaga elől, nem elég bátor kimondani, legalább önmagának kimondani. hogy mi az. Nem más az máma se, az volt régen is: nem kell a magatehetetlen öregember. Nem kell, nem és nem! Ha nem siet, nógatják. A nógatás eszközei éppúgy öröklődnek egyik nemzedékről a másikra, mint a kipróbált ostornyél, a tehenek nyakától

fényesre dörzsölt járom, a jól kézbe pászoló gyeplő. Ha a régi törvén szakadván újat csináltatnak is, csak ostornyél az, csak járom, csak gyeplő . . .

Milyen irgalmatlanul éget a szomjúság! Halálos a csend, mert amazok délig odalesznek, és halálos a szomjúság. Azt mondják, olvasta valamikor, hogy a tengeren is meghalnak a szomjúságtól. Nahát, az biztosan nem igaz! Másba halnak bele azok a hajótöröttek. Hiszen a tenger víz, s bár sós, de nedves, hideg, le lehet nyelni, s azzal a simogató, jó hűvösével lecsillapítja a belül emésztő tüzességet . . . Ha most úgy hirtelen belemerülhetne valami óriási nagy vízbe, tengerbe, folyóba, akármibe! Jól lehúzná magát, álláig érne a víz, és még tovább, alája bújna egészen, eggyé válna vele. Ha ennyire tud gyötörni a hiánya, akkor a vele való egyesülés a legtöbb, maga a kínok megszűnése.

De hát miért nem adnak vizet? Rendben van, nem ad a fia, a menye, de miért nem ad más?

Amint félig öntudatlanul engedte megszólalni a kérdést, már hőkölt, s próbálta visszanyomni, valahova a múltak sötét zugába, ahol ez idáig leskelődött. Menekült volna. Még a kérdéstől is, hát még a készen várakozó feleléstől!

Ha egyszer nem támaszkodhat a fiára, a menyére, ha nincs mellette asszony, miért nem számíthat valaki másra, miért nincs senki se közel, se távol, akit hívni se kellene, aki kutyakötelességének tudná, hogy ebben az állapotában naponta tízszer, százszor ránézzen, oda-

fusson, megkérdje: Imre, kedves jó barátom, mire volna szükséged?

Miféle korlátozhatatlan nagy úr a szenvedés, mekkora a hatalma, hogy csak úgy előpenderíti a kérdést és megszabja rá a választ is? Hát nem múlhat el a világ anélkül, hogy valami, ami egykor esni kezdett, végül is a földre érjen?

Erőnek erejével másra akart gondolni, próbált az egy, mozgó kezében gyönyörködni, próbálta siratni a béna felét, képzelt mindent, vizet, egészséget, mozgást, békességet — de közben tudta jól, hogy most az egyszer hiába, most az egyszer muszáj szembenézni, muszáj kimondani, mégpedig éppen azokkal a szavakkal, amelyek már sok éve készen, egymásba öltve várakoznak. Eddig el lehetett rejteni a zajló világ kanyarodóiban, de most, hogy a világ nem zajlik immár, előjön, s nincs ravaszság, nincs könyörgés . . .

Jóformán észre se vette, mikor jöttek meg amazok: nem törődött velük, talán kérdezték, talán nem, ha mondtak valamit, hiába mondták; végezték a dolgukat, mint minden este, aztán lefeküdtek . . .

Ő nem aludt. Nézte a szobába tömörült sötétséget. A hold rég lefogyott már az égről, csak a csillagok fénye tarkázta meg itt-ott a kinti világot. Didergő csönd mindenfelé, s ha vakkant is néha egy kutya, csak azért, hogy figyelmeztessen: nagy, nagy csönd

van... És a múlt felszálló köde alól megszólal a régi történet, akár egy szabályos gyónás — a gyónás szövege régen le van már írva, csak fel kell olvasni. Hangosan, jól kimondva minden szavát.

Gyónom a mindenható... kinek? Istennek, igazságnak, magának, a félelemnek? Amelyik büntet. Annak gyónom, hogy volt énnekem barátom. Egyszer volt. Jóskának hívták, Petró József. Itt a faluban mindenki Durungnak mondta. Azt, hogy Petró, sokan nem is tudták. Nem volt óriási termet, mégis annyi erő, annyi kitartás, keménység volt benne, hogy nem tévedett az a név, pontosan illett rája. Durung...

Mi ketten rukkoltunk be legelsőnek a faluból, tizennégyben. Két napra rá, hogy elrendelték az általános mozgósítást. Hazulról még külön indultunk, a vonatban, Pest felé véletlenül kerültünk egy szakaszba, de amikor útnak indították az ezredünket Szerbiának, úgy másztunk be a felvirágzott marhavagonba, mint két örökre elválaszthatatlan jó barát. Én tizedes voltam, Durung meg semmi, közlegény, én mehettem volna a sarzsik vagonjában, azok nem voltak olyan szorosan, de hát Durungot csak nem hagyom el! És magamat félelmekkel, sötét látomásokkal teli lelkemet sem akartam Durung nélkül tudni. Övele minden jobb volt, könnyebb volt. Egymás szavai, sóhajai, a mozdulatok, a nézések haza emlékeztettek bennünket. Egy darab a faluból, otthonról. Alattunk doboltak a vonatkerekek, és nem tudta senki, hogy kinek szól a dob. Kinek egé-

szen és kinek félig. Ki hagyja ott egészen a fiatal életét, ki kezét, ki lábát, épségét. Hányan lesznek a szerencsések, akik úgy jönnek meg, ahogy elindultak. Imádság nem szólt a vagonban, nótáztunk, ki ilyen, ki olyan nótát kezdett, legsűrűbben azt ordítottuk, hogy: *Beográdban ütjük fel a sejhaj tábori konyhánkat* . . . — de a hetvenkedő nóta minden szavában benne jajongott a könyörgés: *Uram, irgalmazz!* Ha egymásra néztünk, a tétova szemekben szégyenkezve bujkált a kérdés: te vagy én? Nem akartuk volna, de az akaratunk már régen a másé volt, akár azt kellett eldönteni, hogy hova megyünk, akár azt, hogy mit gondolunk. Muszáj volt legalább a szemekkel, legalább a nézéssel kérdezni, mert azt egyikünk se hitte, hogy minden hazajövünk egyszer, bokrétával a csákón, egy szál virággal a puska csövében. Még ki se osztották az élest — mikor lehet csak gondolni is a virágra? Hol van még az ősz, amikorra ígérték?

Durungnak soha be nem állt a szája, mindig tudott mondani valamit. Volt úgy, hogy fél napon át traktálta a vagont egyfolytában mesével, viccekkel, borsos-paprikás történetekkel. Nemcsak a történeteit szerettük, hanem azt is, ahogyan el tudta mondani. Járt a szeme arcról arcra, hol ehhez, hol ahhoz szólt, de a legjavához érve, mindig énfelém fordult. Ahogy éppen volt: ültében, álltában — összecsapta a bokáját, úgy mondta·

— Akkor aztán, jelentem alássan a tizedes úrnak, azt mondja a pap . . .

A végtelenné nyúlt, mégis oly gyorsan fogyó úton örökké mesélt, nem fogyott ki belőle, mondta hangosan, mondta susogva, és mindegyiket így végezte:

— Akkor aztán, jelentem alássan a tizedes úrnak, azt mondja a pap . . . — Vagy más.

Megunni, meg nem nevetni? Adószedője volt az emberi kedvnek, és soha nem ment el üres kézzel. Hálásak voltunk neki valamennyien, mert amíg mondta a régi történeteket, nem kellett az újakra gondolnunk. Azokra, amik felé a kopogó kerekek futnak velünk.

Máig jól emlékszem rá. Nálam valamivel magasabb volt, szegletes arcán fehérlő kis pontokat hagyott a gyerekkori himlő, sűrű, barna haja majdnem odáig ért le a homlokán, ahol két bozontos szemöldöke találkozott. A szemei, akár a fekete karbunkulus, s mindig lobogott bennük valami apró kis láng. Mintha az enyhítette volna a sorsa fagyosságát. Mert cselédgyerek volt az istenadta, uradalmi cseléd, a más lábakapcája. Parancs szabta minden lépését, még azt a vackot se mondhatta a magáénak, amire esténként ledőlt. Régen, amíg be nem vonultunk, rá se néztünk egymásra. Közünk csak annyi volt hozzá, hogy valamelyik búcsúban majdnem összemarkoltunk . . .

Szóval erős. kemény legény volt Durung. Hol rejlett az ereje — rövid, inas karjaiban-e, soha nem fáradó derekában, talán a vállában — mindegy, akárhol, de

volt, és oltalmat, biztonságot ígért. Még olyankor is, ha nagy ritkán belemormogta a kerekek csattogásába:

— Valamire megyünk, az biztos, de hogy haza mire jön, aki jön, azt jó lenne tudni . . .

Csak ennyit szólt hozzá a szorongó világ dolgaihoz; ilyenkor megnyúlt az arca, s felpirosodtak a himlő pontjai.

Már nem tudom, régóta nem tudom, meddig baktatott velünk a vonat, mikor, miért álldogáltunk kis szerbiai állomásokon, hányszor hallgattuk meg áhítattal a közeli békekötés hírét. Sok összekuszálódott emlék közül a falu képe jön elő tisztán. Majdnem egy hónapig dekkoltunk a kis szerb falu végétől nem messze. Addigra már tucatnyi ütközetben öltünk, és öltek bennünket — tettünk parancs szerint. A század fele elesett, megsebesült. A nagy nehezen potyadozó tartalékkal még kis részét is alig pótolhatták a veszteségeknek. Azt a rajt se töltötték fel, amelyiknek én voltam a parancsnoka, tizedesi minőségemben. Géppuskás raj, négyen tettük: az irányzó, az adogató, Durung meg én.

A falu. Arra jól emlékszem. Nem volt nagy, békében úgy nyolcszázan lakhattak benne. Mire odaértünk, négyszázan se voltak — a többi elmenekült, katonának vitték, és megszedte a front is a maga áldozatait. Háromszor cserélt gazdát a falu, pedig utaktól, vasúttól távol esett, iparnak nyoma se volt körülötte. Hadifontosságúvá az avatta, hogy közepesen széles, sekély folyó

szelte keresztül, s azon, ha megmagasodott a vízállás, monitorok úszhattak fel a Dunáról.

Szép volt a falu? Nem volt szép? Nem is tudom. Úgy voltunk vele, hogy szerettük, csak mert falu volt; házak, pajták, istállók, kovácsműhely. Ha csupán keresztülfutunk rajta, másnap senki nem emlegeti. Átfutottunk épp elég falun. De ennek a végében letanyáztunk! Majdnem egy hónapig éltünk ott, kis híján békebeli háborítatlanságban. Igaz, olykor esett pár lövés, hisz a folyó onnansó partján cikcakkoztak a szerbek árkai. de mi inkább csak a tetveinkkel hadakoztunk akkor.

Furcsa élet volt. Szeptember közepén jártunk, de a biztosan közelítő ősznek még semmi jele nem mutatkozott. Hajnalonként ugyan rongyos ködpárák szálldostak a folyó felett, de kelt a nap, és nyár lett, egész napra nyár. Esténként simogató meleg bújt elő a föld hasadékaiból. Hosszú éjjeleken sokáig néztük az ismerős csillagokat, és nem tudtuk, hogy az ember hazájának hol is van a határa.

Sokan be-beszoktek a faluba, húszadszor is felkutatták valami ennivalóért az üres padlásokat, pincéket, mert kutyamód gyötört bennünket az éhség. De azért mindenki iszonyodva gondolt arra a napra, amikor teli kondérokkal, extra porciókkal érkezik a trén.

Durung itt is olyan volt, mint a vonatban. Új történeteket kerekített, vagy a régieket csavargatta, és a kevés megmaradt ember megint hálás volt neki. Hálá-

sak voltunk mindenért, s a tízedszer hallott viccen is tudtunk akkorát nevetni, hogy áthallatszott a folyón a szerbekhez. A szerbek nevetése is áthallatszott mihozzánk. Egyik nap, postaosztás után a cérnahangú, tiszaháti őrvezető ment oda hozzá, beleborult a nyakába, és azt mondta neki:

— Durung, édes jó komám, mesélj nekem valamit! Csak énnekem. Mert lássad csak, mit írt az én feleségem, az a szajha . . .

Durung mesélt neki. Olyan szépen, hogy egészen felderült a kedve. Utóbb még nótázott is azon a cérnahangján. Akkor se volt igazán rossz a kedve, amikor alkonyattájt félrevonult, kihúzta egy nyeles gránát biztosító zsinórját, és azt mondta:

— Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom . . . — Huszonnégyre a füléhez emelte a gránátot, mintha egy óra ketyegését hallgatná, és a többiek hiába rohantak feléje, még szerencse, hogy a robbanás másban nem tett kárt . . .

Mi ketten sokat ültünk, álldogáltunk együtt, beszélgettünk, vagy hanyatt fekve vizsgálgattuk a kék eget. Ha Durungra került az őrség sora, ott voltam mellette, összefűztük halk szavainkat, s ha már nagyon elővett az álmosság. nemegyszer ott aludtam el a lábánál.

Durung mondta ki, de én gondoltam először:

— Ha másra nem is jó ez a marha háború, de minket, kettőnket összehozott.

Aztán elgondoltam azt is, hogy jussunk csak haza,

legyünk csak otthon, beverem én akárkinek az orrát, merjenek csak szólni, hogy gazdalegény létemre cseléd-gyerekkel barátkozom. Mert barátkozom, az biztos. Lesz mit mondanunk egymásnak, lesz mit tennünk egymással, egymásért otthon is. Csak jussunk haza. Majd odaállítom én Durungot az apám elé is, hogy: „Na, édesapám, ha van valakinek része abban, hogy hazajöttem, hát őneki van a legtöbb . . .”

Milyen kár, ábrándoztam egyszer, hogy ez a folyó nem ér egészen hazáig. Kerítenénk egy ladikot, két-háromszáz méterrel följebb, a falunál akad elég, beleülnénk, és nekivágnánk ketten, reggelig talán haza is érnénk . . . Másnap reggel elkezdett nőni a folyó vize. Nőtt, emelkedett napokon át. Mitől, azt nem tudta senki. Felettünk változatlanul kék égen járt a nap, egy árva felhő nem látszott semerre. Egy okos a szomszéd rajból azt hajtogatta, hogy valahol zsilipet nyitottak meg, attól az emelkedés.

Éreztük, hogy a folyó növekedése alighanem végét veti a békességnek. Parancsot, tájékoztatást egyelőre nem kaptunk, hanem a stábtól sűrűbben jártak ki a tisztek, hasaltak, bujkáltak a parti füzesek aljában, és odaát, a folyó túlpartján is gyakoribb lett a mozgás. Egyik kadétunkat fejbe is lőtték, pont a szeme között találták el. Nem kapott dísztemetést, ceremónia nélkül földelték el — ha másból nem, ebből is láttuk, hogy készül valami.

— Már csak az a kérdés — mondta egyik reggel

Durung —, hogy melyik oldal indul neki először? Mert indulás lesz, az biztos . . .

Lett is. Október negyedikén, sose felejtem el, jön az ordonánc, hogy be vagyok rendelve a századparancsnokhoz, Joóváry Rudolf főhadnagy úrhoz. Ott volt minden alparancsnok, a szakaszoktól, a rajoktól. Hajnalban támadunk. Méghozzá nehéz körülmények terhével kell az átkelést kicsikarni: emberutánpótlás nincs, de még tüzérségi támogatást se adhat az ezred. Baj, baj, de tüzérség nélkül is átkelhetünk — magyarázta Joóváry —, a túloldalon ugyancsak egy nem teljes század áll. Legfőbb erősségük egy jól elhelyezett géppuskafészek.

Mindenki parancsba kapta a dolgát. Engem félrehívott a főhadnagy.

— Maga a géppuskás raj, mi? Na, hogy állnak maguk?

— Alázatosan jelentem, létszám négy ember . . . — Azt hittem, mégis lesz kiegészítés. De nem kiegészítést kaptam, hanem parancsot. Hogy négy órakor, egy órával a támadás előtt egy ember hatoljon át a folyón, és rakétajelre, kézigránátköteggel semmisítse meg az ellenség géppuskafészkét.

— Igenis . . .

— A saját géppuskájuk kezelőihez nem nyúlhat, megértette?! Irányzó, adogató, ezekre szükség van. A feladatot a maradék emberekből hajtja végre valaki . . . Most ismételje a parancsot!

Tudtam jól, eleget nézelődtem odaátra, hogy aki a parancsot teljesíti, az élve nem marad. Ha ügyes, közelférkőzik a szerbek géppuskájához, oda is vetheti a gránátokat, de visszaútja az nincs. Még el se ült a robbanás füstje, máris rostává lőtték. Azt nem tudtam, hogy tényleg nem adhatna-e az ezred tüzérséget, vagy csak arról van szó, hogy Joóváry főhadnagy megpályázta a Signum Laudist?

Hányszor elátkoztam azóta a főhadnagyot! Miért nem mondta ki, miért nem adta parancsba, hogy ki legyen az? Irányzó, adogató — ezek szóba se jöhetnek. De aki szóba jön, az ott marad!

Mire visszaértem az állásba, ott járt a trén. Teli kondérral, extra porciókkal. A katonák kiborogatták a csajkájukból a levest, a krumplit, csak a tenyérnyi húsdarabokat ették. Jutott mindenkinek, repeta is volt bőven.

— Na, mit mondtam? — ezzel fogadott Durung. — Lesz indulás!

Én nem ettem. Félrehúzódtam, hanyatt dőltem a lövészárok aljában és a lassan kifényesedő csillagokat néztem, figyeltem a fejemben összesorakozó gondolatokat. Először a parancs vétele után sorakoztak egybe. Szét-szétugrasztottam ezeket a gondolatokat, hadd lássam, összeállnak-e megint?

Az irányzó és az adogató szóba se jöhet. Akkor hát kettőnk közül jöhet szóba az egyik. Durung vagy én. A parancsnak csak az fontos, hogy teljesítse valamelyi-

künk. De a parancson kívül még sok minden van a világon... És ha két birka közül egyiket koncul kell vetni a farkasoknak, a gazda aszerint választ, hogy melyiknek több a teje, a gyapja. Azt menti...

Megkerestem a szememmel Durungot. Vagy tíz méterrel odébb ült a fedezék nyitott ajtajában, éppen ráesett az olajlámpa kevéske fénye. Nagy darab húst tartott a bicskája hegyén. A régi, legénykori bicskája volt, szép gyöngyháznyelű, a pengéje hosszú, éles. Az a bicska az egyetlen vagyona. Annál többje soha életében nem volt. Nem is lesz. Mire megy haza? Menne a máséba — ha kell a másnak. S ha kell is! A más lábakapcája lesz, parancs szabja minden percét, minden pillanatát, soha semmire nem mondhatja: ez az enyém, soha nem mondhatja: így vagy úgy akarom — mert hát mi az ember? Az ember az: ez az enyém! Az ember az: így meg így akarom! Aki ezt nem mondhatja, annak csak a formája ember, de a legfontosabb hiányzik belőle. A világ pedig az embereknek világ! A többi mind csak véletlen vendég, addig maradnak, amíg rájuk nem szól valaki, aki jogos: gyerünk! Akármelyik uradalmi ló agyonrúghatja, hiszen még arra sincs soha ideje, hogy évek munkájával, kedves szavakkal, simogatással magához kezesítse azt az állatot. Cselédnek az élete Szentgyörgynaptól Szentgyörgynapig tart...

Hogy meg tud változni egyszerre, hirtelen minden

érzés, minden gondolat! Egyszerre, hirtelen meg tud változni az egész világ...

Később odaült mellém Durung. A többiek aludni próbáltak — álmukkal nem az életük rövidült, mint máskor, a halál került valamivel messzibbre.

— Hát Imre, ugye, hogy reggel rájuk megyünk...

Nem feleltem mindjárt. Anélkül, hogy ránéztem volna, megkérdeztem.

— Te szerinted az, hogy ember, az micsoda?

— Ember? — Durung hümmögött egy darabig, a bajuszát piszkálta. — Hát mi az ember? Aki mindent csinál ezen a földön. Aki pertu a muszájjal... Körülbelül ez... Csak éppen azt nem tudja, hogy mért kell átrohanni amoda, amazokra...

— Ők meg ide akarnak átrohanni. Miránk...

— Ők is pertuban vannak a muszájjal...

— Szóval azt mondod, ennyi az ember...

— Talán ennyi, talán több... Hallasz valami zörgést?

— Nem.

— Csendben dolgoznak az utászaink. Most hordják a pontonokat...

— Aztán mondd csak, te Durung, tudod-e, hogy odaát amazoknak van egy géppuskafészkük?

— Hajaj! Ki van az már nézve nekem...

— Micsoda? Mit mondtál?!

— Hogy az ki van nézve nekem. Hogy annak még a tájékát is el kell kerülni, ha egyszer rákezd...

— Szóval ki van nézve neked... Akkor most Durung... vagyis Petró közlegény! Húzd ki magadat! A sarkaidat is csattantsad össze egy kicsit...

Rá akartam kiáltani, mert egy pillanatig úgy láttam, hogy talpraáll, egészen magasra nő, a feje túlér a lövészárok peremén, s egészen odáig emelkedik, ahol a hold éppen fordulót készül venni, mielőtt lefelé iramodik az ég sötét hátán...

— Kihúztam magamat. Láthatod, annyira süt még a hold. A sarkam is csattant...

— Jól van. Így kell ezt... És hajnalodás előtt, négy órakor átmész a másik partra, és kézigránátköteggel megsemmisíted az ellenség géppuskafészkét. Fölmész ezen a parton háromszáz métert, ott beleülsz egy ladikba, akármelyikbe, ha láncon van, letöröd a láncot, ellököd magadat, evezni nem kell. A sodrás átvisz a túlsó partra, éppen oda. És megsemmisíted a géppuskafészket... Az lett neked kinézve...

Durung is hibás volt. Nem tudom, lehet, hogy csak máma hiszem így, de ha szól, talán beleborulok a nyakába, azt mondom neki, hogy én, majd én átmegyek vagy menjünk együtt, édes jó barátom, csak el ne veszítsük egymást — de nem szólt semmit, összecsattantotta még egyszer a bokáját, felállt, és alacsonyra hajolva odébb ment.

Utóbb elnéztem, hogyan fűzi fel a gránátokat egy szíjra. Tizenkettőt. Akkor már gyűlöltem halálosan, engesztelhetetlenül. A nyomorult! Nyomorult cseléd!

Ezek miatt létezik minden baj a világon! Otthon ezek tátják rá a szájukat a máséra, ezektől kell félni, ezek miatt kell beleszakadni a munkába, mert ha egyszer, csak egyetlenegyszer megáll a tulajdonos paraszt, ezeknek a sorsára jut. Mondják, hogy a háború is ezek miatt van. Jól mondják! Mert éppen annyi van belőlük, ahány a fű a réten, s ha olykor közibük nem suhintana a kasza, sáskahadként lepnék be a tiszta földeket. Csak aztán elviszik a háborúba azokat is, akiknek van helyük a tiszta földeken. A háborúban pedig annyi, de annyi a véletlen! A biztos csak az, hogy mindenki megméretik, és ki az a bolond, aki nem billent maga felé, ha egyszer hozzáfér? Nem a dolgok rendjéből adódik-e a parancs: a férgese hulljon? Már végzett a gránátokkal. Előveszi a bicskáját, levágja a fölösleges szíjdarabot. Gyöngyháznyelű bicska, a pengéje hosszú, éles. Ezt vágta volna belém, ha akkor, a búcsúban szét nem választanak. Valami lányról, egy lány egyetlen táncáról vagy talán nótáról volt szó. Biztosan belém mártotta volna a bicskát. Azért az egy táncért, azért a nótáért!

Később abban bíztam, hogy szó nélkül elmegy. A parancsot megértette, tudja a dolgát, minek a beszéd. Vagy nehogy búcsúzni akarjon! Nehogy odajöjjön: hát akkor Imre... Szerencsére nem akart búcsúzni. Egész éjjel nem szólt semmit, nem is jött közel hozzám, csak indulás előtt. Akkor megkérdezte:

— Ez a parancs, ez a főhadnagytól van, Imre?

— Parancs! — vicsorodtam rá. Ha még egyet kérdez, nekiugrok. — Parancs! Teljesíteni kell!

A karjára fűzte a gránátköteget. Úgy lógott, mint egy furcsa, bolond karkötő.

Napkeltekor, miután a század, a maradék emberek felét is odavesztve, felhagyott a kilátástalan támadással, miután mi, az élők, visszamásztunk a dekkungjainkba, próbáltam meglátni a túlparton heverő emberi alakok között Durungot. Próbáltam azt gondolni, hogy fogságba esett, hogy baktat a többi fogollyal együtt öt-hat szuronyos-puskás szerb őrizetében hátrafelé. Próbáltam azt hinni, hogy nem Durung volt az, aki rakétajelre felrobbantva a géppuskafészket, fölfelé futott a parton; futott egy darabig, aztán a magasba ugrott, mintha egészen odáig akarna emelkelni, ahová az előbúvó nap tűzte ki a maga útját az ég hátán. Egyszerre megtört az ugrás íve, s visszahullt, mint a szárnyaszegett madár. Valósággal lekaszálták a felriadt, vagy amúgy is készen álló szerbek... Hamar végét szakítottam az öncsaló játéknak — nem gondoltam és nem hittem semmit. Háború volt... Pár napig őrizgettem azt a cigarettavéget, amit Durung hajított el, amikor azzal a furcsa, bolond karkötővel nekiindult. Nemsokára kiszórtam a zsebemből a porát, s attól kezdve nem gyújtottam rá, s amikor a fiamat először láttam cigarettázni, belevertem a szájába, és megtiltottam annak is a dohányzást.

Így volt... Végtelenül szánom és bánom minden

bűnömet, mert azzal az én végtelenül jó és szeretetre méltó Istenemet... istenemet... sorsomat... magamat... megbántottam...

Tizenkilenc év múlva, harmincháromban úgy látszott, feloldozást nyer. Addig igyekezett nem sokat gondolni Durunggal. Volt ahogy volt, történt ami történt, az élet tudja, mit csinál. Durungnak az volt rendelve, hogy ott haljon, amiként ő se kerülhette el azt a golyót, ami tizenhétben eltalálta.

Harmincháromban még egyszer megméretett a lelke. Akkor, júniusban, aratás idején az uradalmi cselédek próbáltak valamit. Jószerint addig se jutottak, hogy kimondják a követelésüket, talán azt se tudták pontosan, mit is akarnak mondani — egyik hajnalban két csendőr összeszedte a csahosokat. Öt embert. Kettőt, ahogy a város felé haladtak, szökés közben agyonlőttek. Egyikük kihúzta a kezét a gúzsból, s nekiiramodott, visszafelé. Egy másik, összekötött kézzel, utána. A magasabb csendőr, valami újonc, szaladt volna, hogy utolérje őket, de a törzsőrmester kövér volt, erősen sütött már a nap is — visszafogta a társát, célzott és kétszer lőtt. Azok meg ügyetlen szökők voltak, még azt se tették meg, hogy legalább cikcakkban fussanak. Ha Durung haza is tért volna a háborúból, amilyen ember volt, biztosan ott van a csahosok között, hajtják a város felé, és fut ő is, és azt a halált halja, amitől megborzonganak az emberek. Így meg rákerült

szépen a neve a márványtáblára, ami ott van a templom kapuja fölött, a neve mellett egy kampósszeg, s a szegen minden évben, halottak napján gyertya ég, tizenhárom másik gyertyával együtt.

Annak a cselédnek, amelyik először próbált menekülni, az jutott eszébe, hogy otthon, a cselédházban betegen fekszik a felesége, s mivel ő most haramiának számít, az se lesz, aki egy pohár vizet adjon neki...

Egy pohár vizet... Miért van az, hogy élhet valahol, akárhol egy ember, és nincs egy másik ember, aki vizet adna neki?

Soha többé nem barátkozott senkivel. Még a nézését is elkerülte az olyannak, aki magához melegíthette volna. Rideg ember — mondták róla, pedig dehogy volt rideg! Hát neki talán nem hiányzott a jó cimbora, akivel közösen birtokolnak egy darab múltat? Neki talán nem esett volna jól vasárnapokon, téli délutánokon elüldögélni a présházban, és föl-fölemlegetni annak a múltnak egyik-másik részét? Hogy ez meg az volt a fronton. Amikor az a szőke pesti gyerek elesett. Amikor Bakács Elek tizenkét fogát köpte ki egy puskatus ütésétől, csak egyet nyelt le, és azt kereste folyton a latrinán, mert félt, hogy vakbélgyulladást kap tőle. Amikor a Joóváry főhadnagy rosszkedvében kiköttette a fél századot. Amikor... mert a mások bűneit idővel megbocsátja az ember, csak a maga bűnét nem feledheti, s ha feledné is, a bűn előjön és irtózatos bosszút vesz...

Eddig riadozott kimondani, most, a szenvedés óráiban kimondhatja egyenesen: bűnt követett el Durung ellen. Bűnt, amely idáig meglapult az évek szövevényében, de most, hogy alkalma van, hajrázva, szuronyt szegezve rohamra indul. És nem engesztelhető bűnbánattal, könyörgéssel, semmivel. Megbünteti azt, aki elkövette. Bosszút vesz önmagáért.

Mennyire más lenne minden, ha volna egy barát. Ha volna Durung. Idehívná... jaj, hívni se kellene, itt lenne óránként, el se menne mellőle, lesné a szavát, a kívánságát. Elmondhatná neki, hogy nézd, te Durung, engem ezek a... fiamék nemigen szívlelhetnek ebben az állapotomban, így hát a te kezedbe adom magamat, vigyázz rám, légy velem, adjál innom, te etess inkább, mint az életem fonalát méregető asszony, megint adjál innom, és ha eljön az ideje, te igazgasd meg az ágyamat...

Mert eljön majd annak az ideje is, hogy meg kell igazítani az ágyat.

Tiszta lucsok a lepedő. Nyírkos a takaró. Mennyit tud izzadni egy beteg test! Miből az a tömérdek nedvesség, hiszen az a fél pohár víz, amennyit naponta ihat, kipárázik belőle a sóhajtásaival...

Hány napja már? Öt. ha igaz. Öt napja fekszik, az állapota nem javul, nem romlik, csak a bizonyosság lesz napról napra valóságosabb. Amazok: a fia, a menye — azok se változnak. Őhozzá nem beszélnek, csak éppen annyit, amennyit muszáj. Minek is változnának,

minek is beszélnének? Amit elterveztek, az megy zökkenő nélkül a maga útján. Egyik éjjel hallotta, hogy a menye susog valamit. A fia azt dünnyögte vissza, hogy hagyni kell, ne izguljon, mennél nyugodtabb, annál jobb. Úgy ám, nyugodtabb! Egyáltalán, miért nyugtalankodna? Nyugtalankodni annak van oka, aki még nem egészen biztos a sorsában. Aki már tudja, s jól ismeri a feléje közelítőt, az fél. Ja, félni, azt lehet, a félelem nem azonos a nyugtalansággal. Amíg nyugtalanság, addig fel-felvillan, s biztat, bátorít a reménynek legalább egy kis darabkája. A félelem először a nyugtalanságot öli meg, s vele a reménységnek azt a fel-felvillanó, biztató, bátorító kis darabkáját. A nyugtalanság még harcra is ösztökélhet — a félelem védtelenné tesz, leteper. Ha meg így van, akkor tényleg, mi a csodának nyugtalankodna az öreg? Elég, ha fél... S hogy féltében iszonyodva lesi, miképpen faragják azt a szerszámot, ami véget vet majd az életének? Hát aztán! Lesse! Lássa, hogy faragják! Okuk van rá, hogy faragják. Nekik, kettejüknek valamivel több is, mint a más embereknek. Mert túl a gyógyulhatatlan öregember nyűgös terhén, őket fűtheti még a bosszú is. Kivált a menyét. Azon a reggelen, amikor fölébe hajolt, hogy megetesse a savanykás krumplilevessel, bizony több volt azokban a híres szép szemeiben, mint amennyi amúgy is lett volna Kigyúlt azokban a szemekben egy apró szikra, kigyúlt, fenyegetett és szólt. Jól meg lehetett érteni. Azt mondta;

megállj öreg, most majd törlesztek valamit azért az esztendőért. Ötvennégyért . . .

Ötvennégyben házasodott a fia. Ideje volt már, gyakran nógatta ő is. Egy évvel, másfél évvel előbb cseppet se törődött volna azzal, hogy kit vesz el, kit hoz a házba. Dolgos legyen, rendes, tudja, mit miért tesz a levesbe, és ne fintorogjon. ha meg kell tojózni a tyúkokat. Különben — akit akar. Olyan mindegy. Hova lettek már azok az idők, amikor egy apának kötelessége volt megnézni a menyasszonynak valót! Mije van, mije nincs, egyremegy, nem fontos, talán jobb, ha nem hoz semmit a házhoz, elég rettegni a meglevő miatt. Lehagyták ugyan a listáról, nem sújtották semmiféle rendkívülivel, a párttitkár is példálózott, hogy Imre bátyám, a Lenin is megmondta, maga a legjobb szövetségesünk — azért csak megharapdálták, beleszóltak minden dolgába, fájára, állatjára tilalmas táblákat aggattak, nem vághatod ki, nem adhatod el kedved szerint, terv és teljesítés, köteles vagy, köteles vagy, köteles vagy — és minden létező dolog hátterében az állam várakozott azzal a tudható szándékával, hogy valamikor egybeolvasztja a földeket, egybeterel állatot, embert, és nem a kelő nap, hanem a brigádvezető szólít majd a kötelességtevő munkára.

Alakult termelőcsoport a faluban ötvenegy derekán; kérlelték, agitálták őt is, lépjen be. „Álljon a haladás pártjára" — ez volt a fő érvük, ezt hajtogatták. Ennél másat nemigen tudtak mondani. Mutatni sem. Volt

azoknak annyi bajuk a csoportjukban, hogy a fejük teteje se látszott ki belőle, pedig kapták a támogatást a tanácstól, a gépállomástól, szaladgáltak hozzájuk a funkcionáriusok. Idővel kikotorták magukat a bajok sűrűjéből, de utóbb se volt nehéz eldönteni, melyik parton jobb.

Két évre rá, milyen sokan emlegették az akkori idők paraszti keserveit! Csak bámulni kellett, milyen sokaságban támadtak egyszerre a próféták. A funkcionáriusok soha nem jártak akkora tömegben, olyan szakadatlanul, mint ezek a... felfedezők. Írók, diákok, politikusok, akikről mindenki azt hitte, hogy már rég a lomtárban porosodnak. Pedig ha régebben közülük csak egy is kiáltott volna jó hangosan, úgy lehet, a fele se történik a történteknek... Okos pofával, ünnepélyesen, rezgő hangon kérdeztek, ítéltek, fenyegetőztek, s mind jobban akarta tudni, amit csak a paraszt tudhatott igazán. Mennyire haragudott a beszédjükért, avas népboldogító szándékaikért — kellhettek azok mindenkinek, csak épp annak nem, akinek az ürügyén világgá pukkantak. A káromkodó düh fogta el, valahányszor azt hallotta, hogy a padlások lesöprésében vélik csomóra foghatónak, egyben kimondhatónak a paraszt minden gyötrelmét. Ha fölértek volna a paraszt eszéhez, a szívéhez, tudhatták volna; ha már söpörni kell azt a padlást, akkor megette a fene, amit a seprő összekotor. Azzal legyen csak boldog a seprő forgatója. Mit tudhatták, honnan tudták volna, hogy az

igazi embertelenség, a vért fölforraló gyalázat abban az írott rendeletben volt, amelyik a törvény szavával porciózta széjjel a paraszt két keze munkájának gyümölcsét? Legelőbb a kötelező beszolgáltatás. Azután az adó terményben lerovandó része. Azután, ha van állami vetőmag tartozásod, azt fizesd vissza. Aztán tedd félre a jövő évi vetőmagodat. És a végén, csak a legvégén a fejadag! A parasztnak és a családnak a fejadagja! Aki hát dolgozott vele, akinek benne volt a munkája, a verejtéke, a bizodalma, a félelme, az csak mindenki más után. Az állam, megint az állam, a gépállomás, adósság, vetőmag — és ha jut, de csak ha jut, akkor gondolhatsz magadra is. Ezt illett volna tudni, megérteni és megérezni a fenekedő prófétáknak. És akik a rendeletet megírták, azok se számították ki, hogy embereket érint ám az a rendelet és az emberek majd szólnak, de legalábbis gondolnak hozzá valamit. Ilyent vagy olyant.

Egy júniusi napon híre járt, hogy bajban van Pesten a kormány, az előbbi szabályok, rendeletek és tervek nagy része nem áll, új lesz a miniszterelnök, újak lesznek a módszerek, új lesz minden. Sokáig nem hitt az egészből semmit — előbb is születtek határozatok, ahány, annyi fordulópont, csak éppen változni nem változott semmi, s ha mégis, nem úgy, ahogyan a határozatok ígérték. Mitől hitt volna? A változásról beszélt a rádió, arról írtak az újságok, azzal jöttek mentek az agitátorok — na de talán megkérdezték az ér-

dekelteket, a legilletékesebbeket? Megkérdezték a parasztokat? Fönt kispekulálták, hogy mi hatna jól lent, aztán lőttek egyet-kettőt, hol belé, hol mellé. Még akkor se hitt volna, ha nem ugyanazok papolják az új szentenciákat a faluban, a járásnál, akik papolták a régieket is. Nemhogy a hanghordozásuk, de legtöbbször a szavaik se változtak. „Minden erővel irányt veszünk arra, hogy a kormányprogram megvalósításán keresztül felépítsük a szocializmust . . .”

Sokára. nagyon lassan mégiscsak megérett a bizonyosság. Többet mondott minden programnál olyasmi, hogy a tanácselnök, akit a megye túlsó végéből hoztak, miután négy helyi is belebukott a funkcióba, szóval a tanácselnök elkezdett nagyobbakat köszönni, beinvitálta az irodájába a véletlenül arrajárókat, az ügyeiket intézőket, viccet mondott nekik és szidta a bürokráciát. A felsőbb szerveket nem, de a bürokráciát már szidta. Segíteni ez se segített rajta — hamarosan elvitték valahová; mintha ő tehetett volna róla, hogy nem forrt össze a néppel. Azzal váltották le ugyanis. Hogy nem forrt össze. A papnak is megjött a bátorsága — olykor nehéz lett volna eldönteni, hogy mise folyik-e vagy programbeszéd. Másról és másképpen kezdtek írni az újságok, néha azt lehetett hinni, hogy azokkal a fogadatlan prókátorokkal versenyeznek, akik pillanatig se hagyták abba a nyüzsgő-mozgó járkálást. Valaki elkezdte piszkálni a kommunista párttitkárt. aki végül meg is kapta ugyanazt, amit a tanács-

elnök, csak éppen a faluból nem költözött el. Odavaló volt. Jött helyette másik, a Gógán Zsiga; majd a Zsiga, mondogatták, az belevaló — büszke is volt egy darabig a rangjára. sürgött-forgott, igyekezett, aztán abbahagyta és csak tudni lehetett, érezni, hallani alig, hogy van kommunista szervezet a faluban. A kulákok, akik fél évvel előbb még lélegezni is alig mertek — most pört pör után akasztottak a termelőcsoport nyakába, és a bíróság rendre vissza is ítélt nekik állatokat, szerszámokat. még földet is. A csoport megritkult. A könnyebb emberek ott hagyták, hangos volt a falu az osztozkodástól. A konok kitartók összeszorított foggal birkóztak, és nem tudták, merről remélhetnének némi támogatást . . .

Ősszel jelentette be a fia, hogy ha végeznek a takarulással, megházasodik, még karácsony előtt esküdni akar, a Juhászék Terijét veszi el. Sokáig tartott a bejelentés, mert a fia hebegett, dünnyögött, ingatta a vállait. Hol értette a szavát, hol nem.

A Juhász Teri! Annak a Juhásznak a lánya, aki a legkonokabb volt a konok csoportbeliek között. Persze, hiszen a csoportén kívül egyebe nem volt, s ha szétoszlanak, ott marad egyedül a teljes nincstelenségben, a hét vagy nyolc gyerekével. Azt tudta, beszélt róla eleget a falu, hogy a lány szép, lobogó tűz ég a szemeiben, amellett dolgos, nem válogatja a munkát, és nem panaszolja soha a szegénységüket. De hát a Juhász Dezső lánya! Amikor végre, sok bizonytalan-

ság után úgy látszott, hogy a paraszt nagyjából megint az lehet, aki volt! Mintha kergették volna, úgy ment fölfelé az állatnak az ára, a földé is, megnőtt a szemevilága a tanácsnál őrzött telekkönyvnek. Belátták hát a hatalom urai, kénytelenek voltak belátni, hogy önálló, erejében bízó paraszt nélkül nincs egészséges ország, talpán álló társadalom. Most már nem lett volna mindegy, kit választ a fia. Úgy számított, hogy ha körülnéznének a lista megszűntén óvakodva-örvendező gazdáknál, akiknek eladó lányait a nehéz esztendőkben nemigen keresték, készörömest fogadják a házasodni akarót, nemcsak azért, mert kicsit balog viselkedése dacára is derék legény, de azért is, mert nyilván szívesen állnak szemül abba az erősödő láncba, amely a régi szokásokat, törvényeket fogja egybe megint.

Egyhetes győzködés után a fia megmondta kereken: ha nem egyezik bele, külön megy, bérbe veszi a községi ház üres szobáját, kamráját, mert nincs az az isten, aki lebeszélheti a Teriről. Egy héten át kérlelte, fenyegette, magyarázott neki. Próbált hatni az eszére, a szívére, próbálta felélesztení benne a büszke parasztot, a földszerző, megtartó és gyarapító ősök sérthetetlen hagyományait. Egy hét után ott voltak, ahol kezdték. A fia szó szerint azt mondta a végén, amit az elején: nincs az az isten, aki lebeszélheti... És akkor nem dünnyögött, nem ingatta a vállait, érteni lehetett minden szavát.

Megkörnyékezte a lányt, Juhász Terit is. Hagyja

békén a fiát, változtak az idők, tartson ki-ki a maga fajtájával. A lány végighallgatta, aztán ráemelte azokat a híres szép szemeit, és talán kötekedve, talán komolyan így szólt:

— Úgy tudom, máma csak becsületes és nem becsületes népek vannak. Másfajtát nem ismerek. Hát akkor?...

Nem vitatkozott. Méltatlan őhozzá, hogy egy semmi teremtésnek magyarázkodjon — igazában nem tudott volna mit felelni arra, amit a lány mondott.

A végén, ha fogát csikordítva is, engedett. Mégse tűrheti, hogy a fia a községi házban lakjon. A más kenyerére kénytelenedjen. Álljon be a csoportba azok közé, akiket csodálni kell, hogy képesek megélni a majdnem semmiből? Ha az egy nevet viselők valamelyike lealázkodik, árnyék vetül a többire is.

Megvolt az esküvő (kacérkodott a szándékkal, hogy nem megy el a templomba), odahurcolkodott a Teri, s úgy tetszett, semmi nem zavarja a kettejük boldogságát. Csak ő. És ő értett hozzá, hogy epe legyen a mézben. Nyolc év alatt nem hallott tőle egy apai szót az az asszony. Még azután se, hogy újból odalettek a paraszti álmok: a kormány — hiába, egyik kormány olyan, mint a másik — beteljesítette a maga szándékát, határtalanná szabta a földeket, az ősit és az osztottat egyformán. Az asszony próbált közelférkőzni a szívéhez. Apámnak szólította, igyekezett kitudni az

óhaját kosztban, mindenben. Egyszer, talán három évvel az esküvő után sírva borult a lábai elé.

— Édesapám, kedves édesapám, hát miért bánik úgy velem, mint a koldussal? Hát felesége vagyok a fiának! Jó felesége vagyok ... Hallja, apám?!

Úgy hagyta ott, térdelve, egy szót se felelt neki. Többet nem is próbálkozott, abbahagyta a dörgölőzést. Csak annyit szóltak egymáshoz, amennyi elkerülhetetlen volt. Az asszony rendben tartotta a ruháját, megfőzött, elment a boltba, de különben úgy látszott, tudomásul veszi, hogy egy dolog betörni valakinek a házába, és megint más dolog elérni valakinek a bántott szívét. A szemeiben néha-néha felizzott az a kis szikra, amelyik oly fenyegetően sütött azon az első reggelen. Mintha szóval is kimondta volna: most jön a törlesztés ...

Mennyire oktalan tud lenni az ember! Több már két événél, hogy megalakult a szövetkezet, hogy a régiek, a konok kitartók magukba ették az egész falut — hát nem a fiának volt igaza? Nem megbékélhetett volna régen az asszonnyal? Miféle görcs van a lélekben, miért nem engedi simogatásra mozdulni a kezet akkor se, ha kiderül, hogy a harapósnak gondolt kutya nyüszítve, farkcsóválva simul, és egy jó szóért kiugrana a bőréből is? Szemérem? Félelem? Az, hogy ha elismeri a mostani igazságukat, el kell ismerni az akkorit, a régit is?

Nehéz egyenes derékkal szembenézni a magunk

hibájával, tévedésével. A hibák a földhöz tapadnak, csak alátekintve lehetne rájuk látni — de ha valaki örökké magasan hordta a fejét, a tekintetét, mert úgy írta elő a büszkesége, a rangja! Sok ember csak akkor ismeri fel a maga gyarlóságát, amikor már maga is a földön hever, lesújtva, tehetetlenül. Akkor pedig rémisztően hatalmasra nő minden hiba, tévedés, s nyomasztóvá, olykor halálossá válhat a súlyuk. És nincs mentség — vagy könyörögni kell, szánni-bánni a bűnné lett gyengeségeket, sokszor többet az elkövetettnél, vagy dacosan, eget-földet megátkozva, bátorságot mímelve még kiáltani is: vállalom a sorsomat, én akartam, én viselem!

Ezt akarta? Valami egészen mást akart, de ez lett belőle. Ezt kell vállalni. És a tudatot, hogy amazoktól, a fiától, a menyétől a legcsekélyebb kíméletet se remélheti. Törnek rá, mohón, sürgetőzve törnek rá, és nincs, aki óvja, gondját viselje. Ki szólna rájuk, hogy ne, ne merjétek, bajotok lesz belőle, ne merjetek semmit az apátok élete ellen? Ki adhatná nekik szigorú parancsba? Senki — pedig máma annyi a parancsoló! Parancsol a vezetőség, az elnök, a brigadéros, az agronómus, csak ebben nem parancsol senki, sem a vezetőség, sem a . . .

A vezetőség! Jó isten, a vezetőség! . . . Oly vakítóan cikázott szeme elé a gondolat, hogy megfeledkezve állapotáról, fel akart ülni, s egy hosszú percen át töp-

rengett, miért is nem tud felugrani, talpra állni. És hová lett az elébb támadt gondolat?!

A vezetőség. A termelőszövetkezet vezetősége. Emberek — céljaik vannak, terveik, emelt és lesúnyt fejjel, igeneket és nemeket mondva rakosgatják ide-oda a szándékaikat, elgondolásaikat, és elégedetlenek a legszebb tervükkel is, hiszen sokkal többet, jóval nagyobbat szeretnének, mint amit a szűkös, nemegyszer mostoha körülmények tenni engednek. Magukra vették az összes ember gondját, érzik a többiek sorsának felelősségét, s talán éppen emiatt kaphatók olyasmire is, amit különben, csupán csak a maguk kedvéért nemigen tennének meg. Talán még arra is, hogy hatalmi szóval beleavatkozzanak valamibe, amibe rendesen nem szokás beleavatkozni. Ha ez a beleszólás hasznot hoz az összességnek... Igen, megszerezheti a vezetőség oltalmát, ha okosan fog hozzá. Ha cserébe olyan kincset, valóságos kincset mutat nekik, ami sokkal többet ér minden vagyonnál, minden izzadságosan kigondolt tervüknél, többet a pénznél is, amit a páncélszekrény koronás hasában őrizgetnek.

Ahogy újra és újra szétbontogatta, megvizsgálta minden ízében a gondolatot, feltámadt benne valami büszkeségféle. Nem, nem könyörgéssel akarja maga felé fordítani a vezetőség jóindulatát. Nem is a jóindulatra apellál. Tartsák meg a jóindulatukat! Egyezséget kínál nekik. Valamiért valamit...

Megkérte a fiát, szóljon az elnöknek, jöjjön el hozzá,

beszélni szeretne vele. A fia előbb az orvost emlegette, nyugalom kell, ne törődjön semmivel, de ő oly elszántan akaratoskodott, hogy végül is megígérte. Estére szól majd az elnöknek, hamarabb nemigen lesz otthon; reggel látta felszállni a buszra, a városba ment.

A városba! Annál jobb! Biztosan arról tanácskoznak a járásnál, hogy szegényesek az idei kilátások, jó lenne hamar kitalálni valamit. Mert hát próbál a vezetőség, igyekszik évről évre többet adni, de hol van ez a több attól a soktól, amit a tagság kívánna? A vezetőségben a forintokat és a filléreket tologatják, a meglódult vágyak a tízezreket, százezreket szeretnék már beosztani. Jó az, ha a másik fél tudatában van ideje szűkösségének. Akkor gyorsabb és biztosabb az egyezség...

Másnap eljött az elnök. (Amazok, a fia és a menye még reggel kimentek a tarlóra kuszát gereblyézni.) Soha nem szívlelhették egymást, különösen azóta nem, hogy a szövetkezet alakult — most azonban ünnepélyes meghatottság rezgett az elnök frissen borotvált arcán; óvatosan tette be az ajtót, és zavart mosollyal mentegette nyikorgó csizmáját. Leült az ágy mellé, krákogott, elővette a dózniját, de el is rakta mindjárt, és megint mosolygott egyet.

— Hát... hivattál, Imre... Mondta a fiad, hogy hivatsz. Hát, hogyan vagy mindig?

Nem tervelte ki előre, tulajdonképpen nem is tudta, hogy betegebbnek teszi magát a valóságosnál: fel-felnyögött, kapkodva szedte a levegőt, és olyan halkra

fogta a szót, mintha félne, hogy kihallgatják. Azt ebben a pillanatban szerencsésnek tartotta, hogy a betegség darabossá, dadogóvá tördeli a beszédét.

— Vagyok ... Nehezen ... Egyik pillanatban könnyebbülök valamit ... va-valamit, aztán meg elővesz a fulladás ... Látod, beszélni is ... olyan nehezen tudok. Olyan nehezen ...

— Hát ... — az elnök fészkelődött. — Meglátogatja a baj az embert. Kit ilyen, kit olyan ... Fő, ugye, a nyugalom. Az ember fekszik nyugodtan, aztán majdcsak fordul valamerre ... — itt megállt, elvörösödött, majd sietve kiigazította magát. — Már úgy értem, hogy jóra fordul. Jóra hát! Máma már, ugye, nem úgy van, mint azelőtt ...

Átkozd csak az előcsusszant szavaidat — gondolta. — Fordul valamerre, ugye? Nahát éppen arról kell beszélnünk, hogy ne akármerre forduljon ...

— Te, Pali! Én azt akarom ... Igaz-e, volt olyasmiről szó, úgy emlékszem ... a közgyűlésen is, hogy öntöznötök kellene. Zöldséget, effélét kellene öntözni ...

— Hát ... — az elnök buzgón, kicsit hálásan bólogatott. — Kellene bizony. Megugrana ám a munkaegység. Ez igaz. De hát mivel öntöznénk? A kalapomban nem hordhatok vizet.

— A Csipke-domb alatt ... Ott lehetne ...

— Ott csak kellene. Mi is tudjuk. Azt, hogy hol. Jajám, de mivel? Az a forrás a domb túlsó oldalán van,

az már nem a mienk, na meg ha a mienk volna is, mire elég az? A kiskertemnek se elég. Itt meg száz, százötven hold... Kevesebbet nem érdemes...

— Pedig lehetne. Még többet is... Hallod, te Pali? Van ám ottan víz. A mifelénk eső oldalon...

Az elnök az ajtó felé pislogott.

— Jól van Imre, te mostan ne az ilyesmivel törődjél! Az a legjobb, ha fekszel nyugodtan. Majd, ugye...

— Te Pali! Nem bolondozok ám. Nem a betegség mondatja velem... Elhiheted...

— Jól van Imre, elhihetem, bár, ugye, ha lenne, hát annak nyoma is látszana. Úgy értem, hogy a víznek látszana valamilyen nyoma.

— Nyoma... Nahát, emlékezzél, te Pali! Amikor a hegyen a présházamat építettem. Ott voltál te is, tömni. Visszaszolgáltad a fogatos fuvart. Emlékszel, Pali? Jusson eszedbe, mindig nedves agyagot tömtetek. Szekérszám hordtam a nedves agyagot. Vizet meg nem. Se hordó, se vödör nem volt ottan, az agyagot mégis nedvesen kaptátok. Emlékszel?

— Ja... — az elnök kiegyenesedett ültében, álla felé indult keze megállt fél úton. — Tényleg! Hát hogyne emlékeznék!

— Na ugye! Én azt a... Csipke-dombnál ástam. Én egyedül. Mert van ottan víz, de annyi! A túlsó felén... a... patakon csak a fölösleg folyik el. Egy helyen... tudod... meg lehet találni... — elharapta a szót, a szemét is behunyta, az ép keze megrándult a

takarón. — Egy helyen... meg lehet ta-találni — nyögte sokára.

— Hű... ez... — nyögött az elnök is, mintha elkapta volna a betegséget. — Vagyis a munkaegység nagyon megugrana ám. Örülne a tagság... És hát hol az a víz? Mert az egész domb alját nehéz lenne felásni. Nagy az a Csipke-domb, te tudod legjobban.

— Egy helyen... Biztos hely... Én tudom...

Az elnök látta, hogy rátámadt a rosszullét; akart valamit segíteni, nyúlt feléje, visszahúzta a kezét, az ajtó felé nézegetett, bár tudta jól, hogy rajtuk kívül nincs otthon senki.

— Na! Imre! Rosszul ne légy ám, hallod!

— Adjál vizet!... A konyhában találsz edényt. Van az a literes cserépkorsó. Azt add teli vízzel...

Az elnök sokáig matatott a konyhában. Előbb a korsót nem találta, azután a kúthoz akart kiszaladni, majd mégis a vizespadon álló rózsás vödörből merített.

— Kicsit soká voltam — szólt mentegetőzve. — Hát csak igyál, Imre. Tudom, ha beteg az ember, meginná a tenger vizét is.

Nehezen mozgó fél kezébe kapta a mázas korsót, s egy pillanatig megfeledkezett mindenről — az elnökről, a szándékáról, még a bajáról is. Mennyi víz, istenem, mennyi víz! Meginni! Egy hajtásra az egészet. Átélni azt a kimondhatatlanul jó érzést, hogy elönti, megáztatja a szájaszélét, végighömpölyög a testén, egé-

szen a talpáig. Melyik egészséges gondolná, hogy egy korsó víz ekkora gyönyörűséget jelenthet? Melyik ép tudná, hogy miféle öröm lehet az a puszta képesség, hogy valaki mozogni tud, felállhat, odébb mehet, elveheti, amire szüksége van . . .

Most kifogok a menyemen — gondolta, és mohón, kajánul magába öntötte a víznek majdnem felét. Az elnök kicsit ijedten nézte, furcsának találta ezt a nagy szomjúságot, bajt is okozhat a rengeteg víz, hiszen a beteg ember összerázkódik tőle, borzong. Alig várta, hogy elvehesse a félig ürült korsót.

— Hagyd itt. Itt az ágyam mellett . . . Majd a többit is megiszom . . .

— Nem lesz sok, te Imre? Nehogy . . .

— Nem. Nem lesz sok. Hagyd csak itten . . .

Az elnök visszaült a székre, megint elővette a dóznijját, de el is rakta újból.

— Hát szóval, Imre . . . — mondta óvatosan. — Hogyan is van az a víz?

Mitől lesz ünnepélyessé, templomkongásúvá az emberek hangja, amikor beteggel beszélnek? Talán már a kiterített holtat látják, a világ legmélyebb titka hökkenti őket? De ez a kérdés! „Hogyan is van az a víz?" Hát jól gondolta, létrejöhet az egyezség. Valamiért valamit: a vízért gondoskodást, a gondoskodás pedig most a legtöbb, minden, mert abból élet lesz.

— Holnap — suttogta elhalón. — Gyere el holnap.

Rámjött ez a . . . gyengeség . . . Még jobb lesz, ha holnapután jössz. Akkor majd mondom . . .

Az elnök kérdezte még, nincs-e valamire szüksége, ne akasszon-e pokrócot az ablakra, aztán a sarkain indult kifelé, hátha úgy nem nyikorogna a csizmája.

— Hát . . . vigyázz magadra, Imre — szólt vissza az ajtóból.

Ezt akarta hallani! „. . . vigyázz magadra, Imre". A fejében zörgő neszezés kelt, a beteg oldala elnehezedett, mintha hirtelen súlyt dobtak volna rá. Biztos nem véletlenül mondta az elnök, hogy vigyázzon magára!

— Te Pali — állította meg. — Én nagyon magam vagyok. Szólhatnál a fiamnak . . . Hogy ők vigyázzanak rám. Te megmondhatnád nekik.

— Miket beszélsz, Imre?! — lépett vissza az elnök. — Mit gondolsz, vigyáznak azok rád. Az orvost is, ugye . . .

— Azért csak szólnál nekik. Mégis, te vagy az elnök . . .

Valamit morgott, köszönt és csendesen kiment az elnök. Hallatszott, amint csukja a kiskaput, a sarokvas csikordulására a kakas méltatlankodó rikoltással felelt valahonnan az udvar végéből.

Hálás volt magában az elnöknek. Nem kérdezte, hogy miért nem szólt eddig a vízről. Ha megkérdi, hazudni kell, vagy . . . nincs vagy. Csak hazudni lehetett volna, mert éppen neki, az elnöknek nem mondhatta el annak a víznek a történetét.

Akkor indult a történet, három éve, amikor az agitátorok meglepték a falut. Öt házra jutott kettő. Nem fenyegetőztek, nem volt erőszaknak még nyoma se, „olyan" erőszaknak nem. De minden igazi erőszaknál félelmesebben hatott a magabiztosságuk. Öt házra jutott kettő, volt elég idejük elmondani mindent. Ellenük szólni az se tudott sokáig, akiben lett volna szándék. Ahogy tavasz jöttén kezd tűnni az utat takaró jégburok, úgy apadt szinte óráról órára az egyéniek száma. Ellenállni? Ha akad is olvadás idején itt-ott egy-egy makacs jéggöröngy, mentség annak sincs, az ár magával sodorja, és akkor már nemcsak a nap melegétől olvad, zúzza a sodrás heve is, zúzza, aprózza, míg végül eggyé válik a többivel. Nyíltak és csukódtak a kapuk, az ajtók, volt, aki odacsordította a könnyét az aláírt neve mellé, mint furcsa pecsétet, mások számolgattak, idézgették a régóta élő szövetkezetek eredményeit, aztán fölmentek a szőlőhegyre, összegyűltek valakinek a présházában, vitatkoztak, fenyegetőztek, ittak, és ki-ki előkerítette a kedves nótáját. A faluban is szólt a nóta — futár vitte a hírt minden belépőről a tanácsházhoz, és már tették is fel a lemezt. A belépő „tiszteletére". A vén Bokodi Károly mondta is:

— Na, az én apám mulatós egy ember volt, de három év alatt nótázott el öt holdat. Én most egy nótáért adtam oda a kilencet...

Nem utolsónak, de az utolsók között írta alá. Közben a fia napokkal előbb odajárt a kultúrházba, a „főhadi-

szállásra", házakhoz is elment, vezette az agitátorokat. Na, az sírnivaló nagy nevetség lehetett, amikor hebegve, dünnyögve, a vállait ingatva nekiállt győzködni! Eleinte szólni akart neki, megkérdezte volna, hogy talán tisztséggel kecsegtették, azért ügyködik. Mégse szólt. Nehogy olyant találjon mondani, amit utóbb a a fejéhez vághatnak. Mert majd keresik ám, kinek mit lehet a fejéhez vágni, ha meg kell okolni a bajokat, az ügyetlenséget, a tehetetlenséget. Akkor majd a Bokodi Károlynak is odadörgölik az orra alá azt a nótát, a kilenc holdat. Hogy persze, ki is tudhatna ilyen emberekkel nagyra törni . . .

Pénteki nap, késő délután értek hozzá az agitátorok. Nem hívta be őket a házba, kint a kapu előtt mondta nekik, hogy tud mindent, belép, de jöjjenek el majd reggel, addig van egy kis dolga.

Érezte, hogy bolondság, a maga gyötrődését nyújtja, jobban tenné, ha fölmenne ő is a hegyre, valakinek a présházába, s ott ordítozna, fenyegetőzne, sírna és reménykedne a többivel együtt. Mégse a hegyre indult. Beballagott az istállóba. Négy tehén, egy üsző, egy pár magyar ló — ennél kevesebb sose volt, többet sose akart. Tizenkét holdnak elég ennyi. Szép állatok, nincsenek lenyúzva, látszik minden porcikájukon, hogy jó helyen, jó kezekben vannak. Ma még . . . Holnap, talán már holnap értük jönnek, elhajtják a közös istállóba. Ma még az övé, ma még neve van lónak, tehénnek, holnap már csak száma lesz, egy darabig

úgy mondják: az Illés Imre lova, aztán nem mondják sehogy. Ló, marha, mindegy akármelyik — amiképpen holnap, holnapután az emberek is: paraszt, paraszt, mindegy, akármelyik...

— Hát búcsúzni kell — súgta oda az idősebbik tehénnek, de mindjárt el is restellte magát. Butaság, emberhez méltatlan állatokkal beszélgetni. Csak az állatok bele ne nézzenek valahogyan a szemébe! Mert ha mégis, ha belenéznek a szemébe, ha meglátja a pofájukon azt a ficánkoló örömöt, amellyel az istálló-ajtó nyílását szokták köszönteni etetés idején, akkor jajgatva, sírva borul valamelyiknek a nyakába, és reggel hiába jönnek az agitátorok, nem találnak se embert, se mást... Bement a kamrába, előkereste az új köteleket. Akkor, ötvennégy végén vette. Arra, hogy fel is kösse, már nem került sor. Tudta, hogy mások a közepesen rossz köteleket is leszedik most az állatok nyakáról, hasznavehetetlen, agyonbogozott, foszlott vacakokkal cserélik ki, a csoportnak az is jó lesz; nahát az ő állatai ne menjenek úgy, mint a többié! Lássa akárki, hogy az ő udvarából ragyogó fényesre kefélve hajtanak ki lovat, marhát, a nyakukból messzire világítanak az új kötelek.

Fölrakta az új köteleket, a régieket meg csak odahajította az istálló sarkába. Leakasztotta a szögről az ostorát, markába fogta a nyelét, aztán elővette a bicskáját és apró darabokra vágta. Ennyit megengedett magának. Összevágta a szíjat, a nyelet, a sudarat is;

nylonból volt a sudár, a menye hozta egyszer a városból...

— Erre nem lesz szükség — dünnyögte, és berugdosta az alomszalma közé az ostor darabjait.

Nem volt maradása a házban, az udvarban. Előbb csak úgy, céltalanul indult, aztán mégis a felső faluvégnek került. Ha nem fél az ízetlenségtől, azt mondta volna magára, hogy boldogtalan. Itt ez a falu, állnak benne a házak, újak és régiek, ezen piros cseréptető, amazon mohos zsúpszalma, rendületlen állnak a kerítések az udvarok körül, állatok bőgnek, kútgém csikordul, gyerek sír — így elnézve, elhallgatva minden örökösnek, változhatatlannak tetszik. És reggeltől fogva, holnaptól fogva egy egészen más falu lesz ezen a helyen: valaminek eljött a vége, menthetetlenül. Reggel a nap már másképpen kel fel, másképpen, másokra süt. Holnaptól másképpen kell szólni, gondolni, tenni; ami ma érvényes, az holnapra érvényét veszti; egy ismeretlen akarat rátenyerelt a falura, s mintha gyenge viaszt gyúrna, mássá, újjá formálja. Lót hagyhatta így maga mögött a várost, amelyen be kellett teljesednie az ítéletnek. Csakhogy Lót arrébb mehetett, mindenhol a régit, az otthon szokottat találta, míg most együtt változik az egész ország, s úgy lehet — nagy szó! — az egész világ is.

Kiért a faluból, vetett még egy pillantást a kertek, a házak, a pajták összemosódó árnyékára, azután sietősen megfordult és nekivágott a Csipke-dombhoz ve-

zető útnak. Jó másfél kilométerre állt a domb a faluvégtől — a lovak fél óra alatt húzták odáig a rakott szekeret. Nem volt magas, az oldalát könnyen meg lehetett munkálni, egyedül a csúcsa szökött fel meredeken. Itt volt az ő tizenkét holdja, egyben. Tizenkét hold egy tagban — ez sokkal több mint a kétszer hat vagy a négyszer három holdnál. A csúcsot soha nem bolygatta ekevas, nőni csak az nőtt rajta, amit a véletlen odavetett. A véletlen nem volt szűkmarkú — azon a csúcson kora tavasztól késő őszig virult a sokféle fű, virág, törpe bokrok. A buja növényzet háborítatlan sűrűjében madarak légiója tanyázott. Tavasztól őszig nyüzsgött az élet a csúcson, s tucatnyi színe akkor se kopott meg, ha odébb tikkasztó aszály tépázta a mezőket.

— Szép az a dombtető, úgy ahogy van — mondta egyszer, egy önfeledt pillanatában. — Hozzá nem nyúlnék a világért. Mintha bokréta lenne az én birtokomon . . .

Egyszer a feleségének is mondta — akkorra eldöntötte már, hogy nem áldozza oda, nem hagyja elpusztulni paraszti létét, úgyse lehet számítani az asszony végleges gyógyulására.

— . . . mintha bokréta lenne . . .

Nem messze a dombtól kemény, száraz bot akadt az útjába. Lehajolt érte, kezébe fogta, s azzal mászott fel, egészen a csúcsig. Üreg este volt már, az égen kigyúltak a csillagok, a tíznapos hold teljes fényében

ragyogott a látóhatár közepén. Idegenül tájékozódott, soha azelőtt nem ment föl odáig. Minek ment volna — dolga ott nem volt semmi, a bokréta nőtt magától. A botja mélyen belefúródott a puha talajba, a ruháján át is érezte a korai harmat enyhe hűvösét. Tétova léptei nyomán halkan suhogott a derékig érő fű, zörrentek a bokrok; egy haris ijedt rikoltással röppent fel a fészkéről. Az otthagyott fiókák panaszosan csipogtak, míg bátorságot vett magának az anyjuk, visszaszállt a fészekre és betakarta őket.

— ... ma még bokréta ...

Leült, a hátát nekivetette egy bozontos szilbokor görcsös ágainak. Szemét csak egy pillanatig jártatta az éj olvadt ezüstjében lebegő tájon. Nem, nem lehet ránézni erre a megfoghatatlanul szép látványra, amely szinte kajánul rezgeti örökösnek tűnő mozdulatlanságát, holott minden kis része terhes már a mással, az újjal, vajúdik, munkál benne az elmúlás és a teremtés hatalma. Nincs olyan isten, akit e kép láttán ne kellene lekáromolni az egekből — de az ég bírhatatlan messzeségekben búvik, túl a vigyorgó csillagok közönyén ... hát inkább nem kell nézni azt a képet. Maga elé sütötte a szemét, s nem tudta hirtelen, hogy a vékony harmat párázta-e be a látását, vagy az észrevétlenül előszivárgó könnyek? Nagy, fájdalmas csend búsult körül — már rég elhallgatott az anyamadár alvó kicsinyei fölött, szellő se zörrentette a csúcs növényeit, s mint a csendbe vert cövekek ütköztek ki a messzeségből a

hetyke nótaszó foszlányai. A föld meleg sóhajokat lehelt magából, a csúcsot díszítő növényzet tömör zöld illata ünnepi füstként rezgett a moccanatlan levegőben. Nem nézett semerre, a csizmáját bámulta, de odébbrántotta azt is, mikor egy kósza holdsugár játékosan megperdült rajta.

Egyedül érezte magát, olyan egyedül, mint soha életében. Vagy talán egyszer: amikor Durung odamaradt a szerbek árkai előtt. És talán akkor, amikor elment a felesége . . . Elment? Meghalt — mégpedig ezért a dombért, s a többiért . . . De ilyen kongó ürességet nem hagyott maga után a felesége sem. Vagy hagyott volna, ha nem meghal, hanem máshoz áll? Ha egy naptól úgy kellett volna látni a mozgását, hallani a hangját, nevetését, hogy immár a másé a mozgásával, a munkájával, a hangjával, a nevetésével együtt, a másé? Talán akkor kongott volna így körülötte az egyedüllét . . .

Hanyatt dőlt a nyírkosodó füvön. Milyen puha itt a föld! Milyen gazdagon tenyészik minden, aminek a magja széltől, madártól cipelve vagy csak lehullva idekerül. Igen, bokréta ez, bokréta — de reggeltől kezdve már nem az ő birtokán díszlik. És ha most azt kérdezné valaki, hogy mire volt a sok kínlódás, a küszködés, a ravaszkodás, a kegyetlen belenyugvás, a természet dolgaiba való sunyi közbeavatkozás — ha ezt megkérdezné valaki, mit felelhetne rá? Tette, amit tenni rendeltetett, többet se, kevesebbet se. Most előállt egy másik, na-

gyobb rendeltetés, s azzal nem lehet pörbe szállni. Egy egész életnek, és ki tudja, hány előző életnek a munkája lesz oda azzal az aláírással. Hadakozzon? Kivel? Próbáljon kibújni? Hová? És minek? Megtehetné, hogy kívül marad, nem vágnák le a fejét — de hát nem úgy haladnak a dolgok, mint a szekerek: egyik siet, a másik lassan ballag, a harmadik megáll! Maradjon szigetnek a parttalan árban? Az ilyen véletlen szigetekre rászakad ezernyi baj, azon fennakad az árban úszkáló mindenféle szemét, madarak koszolják, megáporodik körülötte a víz, a szél, a sodrás lehordja egyik feléről a televényt, s a másik felén homokkal, szennyes hordalékkal tölti fel. Elég arra gondolni, hogy az egyénieket kitagosítják, fél napig odajárhat egy szekér krumpliért; aztán jönnek majd az extra terhek, adók, költségek — ez az állam érti a módját, és ki csodálhatná, ha ezt a hozzáértést azoknak javára használja, akik nem alkotnak szigetet . . . Hát akkor inkább együtt a többivel. Ha jóra fordul, amint ígérik . . . Ígéretekben persze nincs hiány. Mi lesz belőlük? Majd kitetszik; mondják, más megyékben, régebbi szövetkezetekben nagyobbra nyíltak már az emberi szemek. Lehet . . . Ha rosszabbra fordul? Könnyebben kiált, mert nem egyedül kiált, hanem a faluval, az országgal együtt. Magányos hang, akár ide szól, akár oda, nem hallik messzire, a magányos hang gazdáját félrelöki, eltapossa a tömeg, ha az akar előlépni, ha az akarja a hangját hallatni.

Mit keresne a citera a bömbölő rezesbanda mellett, még ha oly szépen szól is? . . .

Nincs hát mentség se kívül, se belül. A külső világ megszűnt a maga valóságában, s hiányával egyszerre kiürült az emberi belső is. Mert mi az ember? Az ember az: ez az enyém. Az ember az: így meg úgy akarom . . . És mi lesz az emberből, ha már semmire nem mondhatja: ez az enyém, ha már nemcsak akarni nem akarhat, de még a gondolatait is alá kell vetnie más akaratának? Furcsa lesz az új világ. Majd azok érzik jól magukat benne, akiknek tegnap se, előbb se volt semmijük. Azok járnak jól. Életük nem az évszakokkal múlt, azt tették nyáron, amit télen, a nevük sűrűn előfordult az anyakönyvben, de csak ritkán, elvétve a telekkönyvben. Lehet, hogy nekik volt igazuk. Holnaptól mennyivel lesz ő különb a nászuránál, a Juhász Dezsőnél? Tétessék egymás mellé az ő gyűjtő, gyarapító élete és Juhász Dezső itt tengő, ott csüngő léte, és akkor mondja meg valaki: melyiküknek volt igaza?

Ott lent, messze a falu, körül a csend szárnyain a mező, odébb a keserűen kántáló szőlőhegy — egy egész világ, amely a megváltását várja, s úgy lehet, meg is váltódik, ám abban nem lesz semmi része annak, aki szenved érte. Vagy talán ez nem a megváltás szenvedése, hanem a vezeklésé? Vezeklés — de miért? Vagy talán minden fájdalmas búcsú egyben vezeklés is?

És hát lehetne annyi irgalom a kormányban, hogy ne ilyenkor, nyár elején teljesítse be az akaratát! Köny-

nyebb lenne megválni a sivár hólepelbe dermedt, holttá fagyott földektől, mint ettől az eleven, zsongó élettől...

Milyen hűvös lett a föld. Jó lesz szabadulni a súlyos gondolatoktól. Viaskodni azzal érdemes, aminek a legyőzésére van legalább némi remény. Ezeket a gondolatokat legyőzni nem lehet... De mitől oly hűvös a föld? Puha, akár az előbb, de a melegségét nyirkosság váltotta fel, mintha észrevétlenül megöntözték volna. Marokra fogta a botot, arra támaszkodva próbált fölemelkedni. Már csaknem állt, amikor a súlyától görbülő bot hirtelen beleszaladt a talajba. Először ott akarta hagyni, aztán kihúzta mégis. Ahogy a tenyere végigsiklott rajta, érezte, hogy nedves. Hát mégse véletlenül hitte a nyirkosságot! De erről a botról szinte csurog a víz!

Leszúrta újból, s most már hallotta is, hogy szortyan, mint a kádban a megdarált szőlő. Próbálta belenyomni a kezét a talajba. Nem jutott mélyre, de az ujja hegyével érezte, hogy sokkal nedvesebb a föld, mint ahogy a harmat vagy a két hete hullott eső nyomán lehetne. Eszébe villant, miért is virul állandóan a bokréta? Miért is áshatott nedves agyagot a présházához? Hát víz volna itten? Több, mint amennyi elfolyik a domb túlsó felén, azon a gyérvízű kis patakon? Tanult ilyesmiről annak idején az ezüstkalászos gazdatanfolyamon. Hogy a víz a föld rétegeiben lappang, a rétegek magukban tartják, mint a szivacs, de ha valami

erő — nyomás, szívás — hat rájuk, a rétegek összepréselődnek, s ontják a vizet, kimeríthetetlenül. Ezen az elven működik az artézi kút is: a fúró beletalál a rétegbe, s a megbolygatott egyensúly szakadatlanul pumpálja fölfelé a vizet. Szakadatlanul, éjjel és nappal, télen és nyáron ömlik a víz a szomjas embereknek, s ha úgy igazítják, a szomjas földeknek is.

Leszúrta kétszer, háromszor a botját, aztán lejjebb, a csúcs alatt is. Mindig nedvesen jött elő. Tehát sok a víz, a túloldali patakon nyilván csak a fölösleg megy el. Ha ezen az oldalon nekifordítanák a fúrót, biztosan megindulna, s mert a domb magasan kiemelkedik a környező földekből, könnyen el lehetne vezetni akármilyen messzire. Elvezetni kis csatornák, árkok vagy éppen csövek segítségével . . .

Féktelen káromkodásban tört ki. Hangosan, trágár szavakkal idézte az istent, a Máriát, miközben apró darabokra tördelte a botot. Most, hát most kellett a titokra bukkannia, ebben a kietlen, utolsó pillanatban?! Hát miért nem tudott felmászni régebben is erre a csúcsra, miért nem tudott eltöprengeni a szilbokor tövében egy órát, egy fél órát? Üntözés! Szembeszállni az időjárás szeszélyességével, vizet adni a növekvő terménynek, vizet éjjel és nappal, reggel és este! Aranybányánál többet ért volna ez a föld. Tíz Illés Imre, száz Illés Imre telt volna ki belőle, s ezt akkor tudja meg, amikor már egy is alig van . . .

Álljon oda a vezetőség elé, hogy íme, nemcsak a

birtokomat, az állataimat, egész paraszti mivoltomat teszem az asztalotokra, de itt van ráadásnak a víz is? Nem! Ennyire bolond nem lesz. Maradjon csak az a víz békességben, ahogy eddig is elvolt. Aztán majd meglátjuk. Most felszaggatják a mezsgyekarókat, de hátha odafordul a világ, hogy le kell verni megint. Akkor meg lehet csapolni a domb oldalát... Alakulhat másképpen is — akkor meg ráér. Majd, ha úgy hozza a sora, előáll vele...

Keserű gondolatoktól kínozva bandukolt le a dombról, s indult a falu felé. A hold a háta mögé került, előtte óriásira nyúlt koromfekete árnyék billegett, a csizmái tompán dobogtak az út nehéz porában. Jó darabon elhagyta már a dombot, amikor eszébe jutott, hogy holnap kitépik a mezsgyekarókat, és holnapután, a jövő héten, egy hónap múlva tűzbe vethetik a telekkönyveket is. A régi határokat csak az emlékezet őrzi majd, ha őrzi, és nem lesznek biztos pontok, hogy ettől eddig. Mert hátha le kell verni megint azokat a karókat!

Visszafutott a domb alá, megkereste a cövekül szolgáló alacsony kőoszlopot. Ferdén besüppedve állt, ölnyi vadlóhere csokrában. Persze, hogy besüppedt — ötven éve, hogy ott van. Elővette a bicskáját, azzal és a tíz körmével kotort, ásott, izzadva, lihegve kirángatta a cöveket, aztán tovább mélyítette a gödrét. Vagy fél méterre ásott le, belehengerítette a követ, rákaparta a földet. Megtaposta jól, hogy nyoma se lássék, majd átment a másik oldalra, az onnansó mezsgyéhez.

Megmaradnak a biztos pontok. Ettől eddig . . .

Sem akkor, sem azóta nem szólt a vízről. Pedig mennyit sóhajtozott az elnök, az agronómus, hogy így az öntözés, meg úgy az öntözés! Hogy szeretnék a jót még jobbá tenni. Mert rossz nem lett éppen a csoport, legtöbben már a második évben úgy találták, hogy nem fizettek rá. Ezt legelsőnek Bokodi Károly ismerte el, az, aki alakuláskor egy nótáért adta oda a vagyonát.

Nem szólt hát a vízről senki előtt, csak egyszer, futólag jegyezte meg az elnöknek:

— A Csipke-dombon azt a csúcsot jó lenne hagyni, ahogyan van. Szép az. Mint a bokréta . . .

— Na hiszen — csodálkozott rá akkor az elnök —, megnézném én azt az állatot vagy gépet, amelyik arra fölmászik. Van elég gond a hozzáférhető részekkel. Aztán az is igaz, hogy szépen mutat. Mint a bokréta . . .

Hát ezért kell szerencsének tartani, hogy az elnök nem kérdezte meg: aztán te, Imre, ez idáig miért nem szóltál? És az is szerencse, hogy nem szólt. Tőke most az a víz, ügyesen forgatva jól kamatozik, életet kamatozik. Amíg nem adja ki, addig rajta a vezetőség szeme, és ha a kellő pillanatban kiadja, lehet olyan egyezséget kötni velük, ami elhárítja a bajt . . .

Amazok esti szürkületkor értek haza. A szobában már sötét volt. A menye fölgyújtotta a villanyt, s amint szokása szerint körülnézett, mindjárt meglátta a korsót az ágynál. Odarohant, felkapta, belebámult, aztán mérgesen lecsapta az asztalra.

— Mennyit ivott? — kérdezte feldúlva. — Talán egy . . . egész korsóval? Hallja?

— Talán még kettővel is — felelt gúnyosan. A száján fanyar mosoly próbálkozott. — Kettővel biztosan . . .

— Ki volt az a . . . szerencsétlen, aki odaadta?

— Látod, volt, aki ideadta . . . Jó lesz ám vigyáznotok, azt mondom . . .

— De hát veszedelem az a sok víz! Hát nem lehet megérteni? Beszélhet orvos, akárki . . . — A menye a fiához fordult; az ott dőleszkedett a sublódnál, s jelekkel próbálta csillapítani a háborgó asszonyt. — Te meg mit mutogatsz? — förmedt rá. — Inkább értenéd meg . . .

— Hallgass! — szólt rá a fia szokatlan eréllyel. — Minek ez a pörölés? Nem kell . . .

— Az elnök — sziszergett az asszony. — Biztosan az volt.

— Az volt — hagyta ő helyben. — Adott vizet az elnök. És ne féljetek, szól ő még majd a dolgokhoz! Rajtam lesz a szeme. Azt mondom nektek, úgy vigyázzatok! Rajtam lesz az elnök szeme!

— Majd én . . . — kezdett mondani valamit az asszony, de a fia egy szemvillanással kiparancsolta a szobából.

— Jól van, édesapám — szólt. — Csak nyugodtan kell lenni. Az a legfontosabb . . . — mondta, aztán kiment ő is.

Szívesen elgyönyörködött volna amazok hökkent rémületében. Mint a rajtakapott lopók! Megijedtek az elnöktől. A vezetőségtől. Attól, hogy a körmükre néznek. Most igazán oka lenne megkönnyebbülten örvendezni, szabadulhatna a félelem nyomása alól — de öröm helyett emésztő forróság izzott a belsejében, a fejét zubogva, nekivadulva csapdosta a zabolátlanul rohangáló vér. Megijedt. Csak nem a második szélütés közeledik? A második legtöbbször halálos — de hát mitől jönne? Miért ne dacolhatna még egy ideig a bajjal?

Egész éjjel kínlódott, meg-megújuló hullámokban rohant rá a forróság. Elkerülte az álom, és gondolkodni se bírt, pedig máskor, ha álmatlanul feküdt, ezernyi gondolattal foglalta el magát. Most szétszaladt valamennyi, ha egyben meg akart fogózni, odébbszökkent, előbukkant valami más, s ha az után kapott, eltűnt az is. Úgy érezte, szétesik az egész világ, minden elhagyja a régi helyét, egyetlen szilárd pont van a mindenségben, az ő beteg teste, s mert beteg, kénytelen mozdulatlanul nézni, hogyan vágtat, rohan, süvít el mellőle minden létező... A másik ágyban susogtak amazok. Nem értett belőle semmit, csak egyszer mordult félig hangosan az asszony. „... már nem halaszthatják... Mit gondolnak..."

— Vizet... Vizet... — Ha szólt, a menye kikelt az ágyból, megnedvesítette a szivacsot és végigtörölte

a száját. Inni persze nem adott. Jó ideig nem is ad. Keserves ára lesz annak a korsó víznek!

Olykor azért, egy-egy pillanatra elaludt, fél-önkívületbe esett. Mindahányszor egy tóba álmodta magát, nyakig merült bele, izzó testétől fortyogott, gőzölgött, és hiába hajolt, hogy igyon, a víz eltűnt, csupán a forró gőz maradt, és a poklokra emlékeztető fortyogás.

— Vizet... Vizet... — nyögte, és pillanat múlva érezte a szivacs hűs simogatását.

Így kínlódta át az éjszakát és a rá következő napot is. Délutánra könnyebbült, de enni nem volt kedve akkor sem, csak vizet kívánt. A menye tudakolta, miért nem eszik, talán baja van az étellel; a közös istállóban lába tört egy borjúnak, a húsát kimérték, ehetne abból, ha gyönge csibét akar, lehet azt is. Semmit nem akart, s mert vizet nem kapott, fejét a falnak fordította, s feküdt szótlanul. Hajnal felé aludt csak el.

A szekrényajtó nyikorgása verte ki soványka álmából. A menye az ünneplő ruhákat szedte elő. Az este motyogtak valamit, hogy be kell menniük a városba. Oda készülnek. A fia sötétkék ünnepi ruhája már ott lóg a széken, a menye a rózsapiros kardigánjáról csipegeti a pihéket. Mi dolguk lehet a városban? Nem mondták. Kérdezni fölösleges: nem felelnének, vagy ha igen, nem az igazat mondanák. Hisz könnyen lehet, hogy épp azt akarják kiszimatolni, mennyibe jön egy

tisztességes temetés. Ha meg másért mennek is, ha van is más dolguk, azért csak megállnak a temetkező üzlet előtt, benéznek az ablakán, talán be is lépnek. Ez így van: ismerni kell az árakat, hogy számolni tudjon az ember . . .

Hirtelen jött a felismerés: második napja koplal, amazok nem jönnek haza esténél előbb, itt van hát a jó alkalom . . . ó, az ilyen alkalmat nem szokták kihasználatlan hagyni. Igen: a menye végzett az öltözéssel, most ennivalót készít. Csaknem hideg kíváncsisággal leste a magas ágytámla rávetődő árnyékából a sietősen sürgő-forgó asszonyt. Kimegy, bejön, suhog rajta a szoknya, vöröslik a kardigán, a haja felbodorítva, de azért igazgatja még útközben; tányéron kenyeret, húst hoz, a hús mellett négy szem búzáskörte, ráteszi a székre, letakarja a legyek elől, s a szék annyira van, hogy ha érte nyúl, elérje. Most még annyira. De meddig marad ott az a szék, ahol van? No lám — a fia kint neszez már az udvarban, indul az asszony is, s indultában, mintha véletlen lenne, botló lábával kicsit odébb rántja a széket. Még nyög is hozzá, „nahát!" mondja. Mintha véletlen lenne. Nem sokkal került odább a szék, éppen csak annyival, hogy most már ne érhesse el.

Utánuk akart kiáltani, meghallhatták volna, még nem csikordult a kiskapu, de a felháborodás, a döbbenet, a csüggedt magamegadás elszorította a torkát.

Mire a jajszó kitört belőle, amazok már messze jártak.

Ott hát a szék, rajta a jó ennivaló: friss puha kenyér, jószagú sült hús — hát tényleg levágták azt a lábatört jószágot —, négy szem sárgán világló búzáskörte. Fél pohár víz... Nincs távolabb egy lépésnél, de mégis hiába nyújtogatná azt az egy valamirevaló kezét, nem éri, nem érheti el. Nyújtaná pedig, haj, szívesen nyújtaná, hiszen az éhség máris belemart a gyomrába. Második napja nem volt a szájában étel!

Amikor az ő apja feküdt szélütötten, s két nap nem evett, rákövetkező hajnalban az ő felesége is odakészített ennivalót az ágy mellé, a székre. Jó, ízes paprikáskrumplit, füstölt oldalassal. A szaga bejárta az egész házat, meg lehetett tőle bolondulni. Ott volt a széken, nem messzebb, nem közelebb, mint ahol most áll az a szék... Ők kisurrantak a házból, az udvarról, ki a mezőre. Máskor nem szoktak egész napra elmaradni — akkor holdkeltéig ott voltak a kukoricaföldön. Akkor is fogyóban volt a hold. Nem nézték, hova vágnak, nem látták, hogy tönkrecsapdosnak negyedholdnyi kukoricát, egymásra se néztek, csak emelték a kapát és lesújtottak, megint emelték, megint lesújtottak, s közben ott keringtek a gondolataik annál a széknél. Tudták mind a ketten, hogy dél felé, de legkésőbb délután az éhes ember összeszedi maradék erejét, nyúlkál, kapkod, kapaszkodik, s ha addig nyúlt, hogy elérje az ételt, akkor kiesett az ágyból. Ott fekszik a

hideg, kemény földpadlaton, ha esés közben alácsavarodott a karja, nem tudja kihúzni, ha megütötte a fejét, nem tudja megtapogatni, a beteg agyban talán újból szétárad a vér, s ha úgy érzi, hogy megfagy, összetörik, apróra őrli a kín malma, még az sincs, akinek szólhatna.

Nem igyekeztek haza, csapkodtak vakon, szótlanul, összeharapott szájjal, s nyögtek, lihegtek, mintha egymás előtt is szükségét éreznék az estébe nyúló munka igazolásának... Alkonyattájt persze rákezdtek az éhes állatok, bőgtek, csipogtak, nyerítettek, s abból mindenki tudhatta, mi folyik őnáluk, mindenki tudhatta, hogy ölik az apjukat...

Ölik... Ki kell mondani ezt is! Kár lenne tovább kerülgetni a szót: az történt. Úgy történt, ahogyan most is történik. Az éhes állatok lármájából mindenki tudhatta, hogy ölik az apjukat, de hát kinek mi köze volt hozzá? Nem ők találták ki. Nem az ő udvarukban keveredett először az etetlen állatok ordítása a halni készülő öregember vinnyogásával. Nem először, és úgy látszik, nem is utoljára... A világ rendje szabta a törvényt, s nincs az a hatalom, amelyik változtatna rajta. Ha majd egyszer — amint mondják — megszűnik a világ, kihal belőle az emberiség, akkor majd eltűnik a törvény is. Addig nem...

Nézte a széket, rajta az ételt. A követelőző éhség mozdította volna, a félelem mozdulatlanságot parancsolt. Így se jó, úgy se jó... Próbált másra gondolni,

próbált odafigyelni a rádióra; azt mindig nyitva hagyták — szólt nekik, ne zárják el, legalább azt ne. Azóta nyitva hagyják, ha elmennek hazulról. Egy nő arról beszélt, hogy a csembaló a reneszánszát éli, hogy a halottaiból támadt új életre ez a nemes zengésű hangszer; furcsa, pengő muzsikát hallott, azután iskolai kórusok énekeltek... Utóbb azt hitte, elaludt, de nem — a szeme valósággal rátapadt a székre, az ennivalóra. Halkan jajgatni kezdett. Nem figyelmeztetni akart, nem segítséget kérni — kinek mi köze hozzá? Hadd tegye mindenki, ahogyan tenni rendeltetett! És most az állatok se bőgnek majd estéledéskor. Leadták valamennyit. „Nem fogok koszolni velük..." — mondta a menye, és üresen hallgat az istálló, üresek az ólak, üres az udvar. Így hát a szomszédoknak, az arra járóknak még azt se kell tudni, hogy bent a szobában megint ölnek valakit.

Ez hát az új világ? A híres, boldog kor? Minden, de minden a pusztulni indult öregember életének foszló fonalára élesíti a kést! Lám még az is, hogy elhajtották az állatokat. Hát semmi nem volt igaz abból, amit oly buzgón magyaráztak? Vagy csak addig igaz, amíg valaki emelni tudja a kezét? Hát akkor miért minden? Minek? Minek változtatni egyen, ha más nem változik? Minek a sok szó, a sok fogadkozás, a sok próbálkozás, a sok ígéret, a sok hazugság? Minek, ha most nincs, aki kendőt kössön a nyakába és azt mondja: egyél öreg, ha beteg vagy is, a falat azért jár neked!?

Sírt. Könnyei egybekeveredtek a homlokáról ömlő verejtékkel, összemaszatolták borostás arcát, s mint sós patak belefolytak elnyílt, némán jajongó szájába. A rádióból víg cigánymuzsika szólt; fényes szálon pók ereszkedett alá egyik gerendáról, himbálta magát, megmegvillant egy nyaláb napfényben, majd gyorsan visszamászott a biztonságos fonaton. Kint, nagyon messze traktor pöfögött, a toronyban délre szólt a harang. Élet, élet, mindenfelé hangos élet — ő pedig nem bír odébb moccanni a kérlelhetetlen halál útjából...

— Miért nem jön ide valaki? — jajdult félig hangosan. — Miért nincs itt az elnök? A vezetőség?... Hát csak ennyit érek nekik?

Hirtelen árnyék vetült az ablak fénylő négyszögébe. Hát mégis! Az elnök! — nem, ez valaki más. Torz, vigyorgó arc sejlik át az üvegen, majd egy éles, rikoltó nyerítés...

— Böszme! — kiáltotta el magát. — Böszme! Gyere be! Hallod? Ne félj, gyere be!

Odakint újból hallatszott a nyerítés, majd kisvártatva nyílt az ajtó, és zavaros, fénytelen szemeit gyanakodón ide-oda forgatva beóvakodott Böszme. Megállt, végignézett a szobán, hallgatózott, aztán egy hirtelen ugrással a szekrény szögletében termett, csak a fejét dugta elő.

— Böszme, te! Az étel... A széken az ételem...

Böszme csak sokára értette meg, miről lehet szó.

Elősettenkedett a rejtekhelyéről, felragadta a tányért, indult vele az ajtónak, de megreccsent valami a padláson, erre gyorsan visszabújt a szekrény mellé.

— Böszme, te! Add ide nekem! Hallod? Az ételt add ide!

Az még mindig a padlást figyelte, hordónyi melléből furcsa, aggódó morgás tört ki. Egyszerre áthatón rikoltott, belemarkolt a tányérba, és csámcsogva, hörögve befalta előbb a négy körtét, azután a húst.

— A kenyeret! Legalább a kenyeret add ide!

Böszme a kenyeret is magába akarta tömni, de a szótól elbátortalanodott, s odadobta a szoba közepére.

— Hát megetted, Böszme . . . Hiába, ez már így van. Ha egyszer elkezd omlani a part . . . Kezdi az isten, és te végzed. És csinálja mindenki, aki köztetek van. És mindenki tudja, miért csinálja. Az isten azért, mert így felel meg az akaratának, te azért, mert beletömhetted a hasadba ezt a jó ételt. Neked is igazad van, az istennek is igaza van, igaza van mindenkinek. Látod, így leszel életedben egyszer egyenlő az emberekkel . . .

A végét már az ures szobának mondta — Böszme lesunyta a fejét, vicsorgott, makogott, az ajtóhoz somfordált, vadul feltépte és kirohant. Pillanat múlva az utcáról hallatszott rikoltó nyerítése.

Az istentől lefelé a Böszme tisztátalan kezéig — tulajdonképpen ez a keserű gondolat mentette meg, hogy ki ne zuhanjon az ágyból. Amint elkezdett

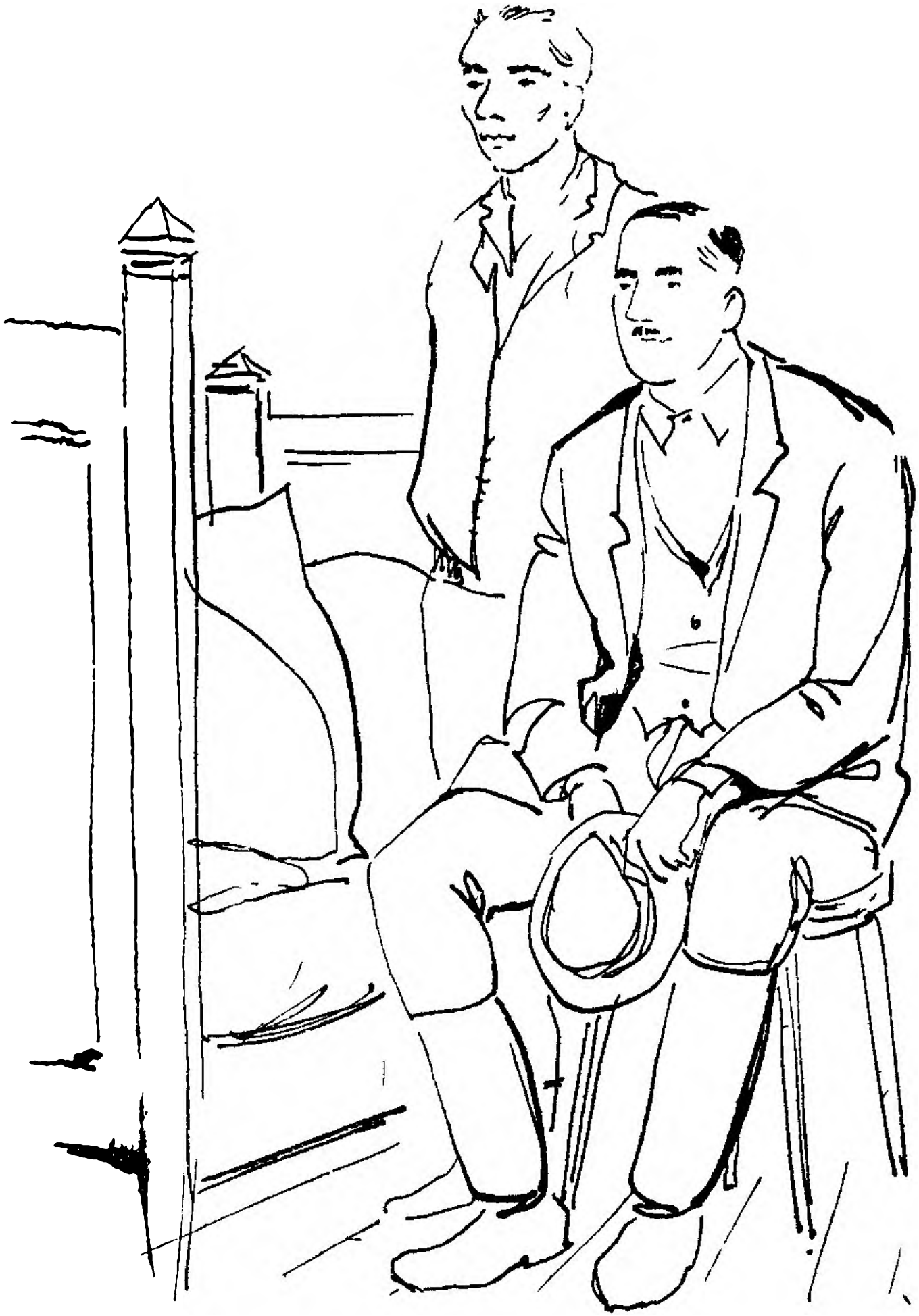

keringeni lüktető fejében, megfeledkezett az éhségről, s már nem akart utánakapaszkodni a szoba közepén heverő puha kenyérnek. Nem akart már semmit. Akkor se, amikor késő este megjöttek a városból amazok. A menye rántottát sütött hirtelenében, megetette, ő nyelte szó nélkül, s nem felelt, hiába kérdezte az asszony, hogy miért dobta a kenyeret a földre, miért vágta a tányért a sarokba. Még csak az kell, hogy megtudják: Böszmét is rá lehet szabadítani, az is szerszám lehet a kezükben . . .

A következő hét leforgása alatt háromszor volt nála az elnök. Mindig többet mondott valamivel, de a teljes valót úgy óvta, kuporgatta, mint utolsó fillérjét. Egyszer az agronómus is elkísérte az elnököt; szivattyúkat, alagcsövezést, mérnököt, halastavat emlegetett, s úgy izgett-mozgott, mintha abban a pillanatban hozzá akarna látni. Ő mímelte a gyengeséget, készakarva elformátlanította a hangját, nyögött, sóhajtozott, s ha már nagyon közel ért a kimondandóhoz, akkor elalélt.

Nem tudta biztosan, hisz-e neki az elnök vagy nem, de azt jól látta a szemében, kihallotta a hangjából, hogy a víz, az öntözés lehetőségének puszta emlegetése izgalomba hozza. Amikor az agronómus is vele volt, hevenyészett számításokat mutattak, elmondták, mi minden ugratná meg a munkaegységet.

— Tudod, Imre — szólt az elnök, suta mosollyal kísérve ünnepélyesen remegő szavait —, azt lehet mon-

dani, tudod, hogy egészen új szakasza nyílik meg a csoport életének. Majd aztán mindenki úgy emleget tégedet, hogy elsősorban neked köszönhető . . .

— Úgy emlegetnek, Pali? Mikor emlegetnek úgy?

Az elnök észrevette magát.

— Hát akkor, persze, hogy akkor, amikor ott járszkelsz, dolgozol közöttünk. Összeszedsz te még jó pár munkaegységet, ne félj!

— De nagy kár, Imre bácsi, hogy nem szólt előbb erről a jó kis vízről — sietett segítségére az agronómus. — Hogy előbb nem jutott eszébe . . .

Ő rögtön lehunyta a szemét, s csupán annyi nyögött láthatón küszködve, hogy jönnének el egy-két nap múlva, akkorra biztosan jobban lesz. Az elnök, mintha okvetlen be akarna fejezni valamit, elmenőben így szólt:

— Vagy ha éppen arról lesz szó, Imre, hogy nyugdíjba akarnál . . ., ugye, a korod megvan hozzája, azt is lehet ám. Máma az, hogy nyugdíjas paraszt, az létezik . . .

Az emlékezetes naptól eggyel nőtt a vele törődők száma — Böszmét lebírhatatlanul csábította a jó falatok emléke. Bár a szobába nem mert bemenni, akár otthon voltak amazok, akár nem, az ablak világában fel-feltűntek szörnyű arcának elmosódott vonalai. Nézett befelé, van-e megint szék az ágy mellett, s a széken hús. Ha elunta a leselkedést, nagyot rikoltott, s

hogy arra se történt semmi, elégedetlenül morogva elment.

Egyik nap aztán megint hallotta a fekvő öregember kiáltását.

— Böszme! Hallod? Gyere be!

Most nem óvatoskodott — egy pillanat múlva bent állt a szobában. Az öregember egyedül volt ugyan, de nem látta a széket, nem látott ennivalót; bizalmatlanul mordult, csapdát sejtett, s máris fölfelé indult a torkán a vinnyogás.

— Te Böszme! Ne félj . . . Na! Hallod, ne félj!

Böszme akkor már a szekrény szögletében bújt, a hátát nekivetette a falnak, s csak formátlan, hegektől, forradásoktól tarka képét dugta elő.

— Na, Böszme! Gyere ki onnan! Látod a sublódot? Azt!

Böszme óvatosan elősompolygott, és meztelen sarkával megdöngette a sublód fényes oldalát.

— Nyisd ki! Na, nyisd ki! Papír! Ott van papír. Az, az. A kéket is . . . Add ide! Add ide, kapsz pénzt. Pénz, Böszme! Cukor! Hozd ide!

A papírt, a borítékot odaadta, hanem a ceruza nagyon megnyerte a tetszését: szúrkált, döfködött vele, mint valami dárdával, bevette a szájába, pattogtatta töredezett fogain. Hirtelen felrikoltott, odavágta az ágyba, éppen kézhez. Kedvére volt a játék — tompa, mély röhögéssel indult, hogy visszavegye.

— Mész innen?! Te, pofon! Ülj le a földre!

Bal kézzel, annak is csak a felével próbált írni. Két ujjával leszorította a papírt a lepedőre, a másik kettővel fogta a ceruzát.

Két napja érlelgette magában a tervet. Kezdetben csak odáig jutott, hogy joga van a kormányhoz, személyesen a miniszterelnökhöz fordulni. Joga van, mert amióta emelni tudja a karját, ezen a földön, ebben az országban dolgozott. Hogy régebben más volt a világ? De a munkájának valamennyi perce, minden pillanata ezt a földet gazdagította! Szorgalma, becsületes akarása, a verejtéke — egész életének nyomát lehet találni, mint ahogy az ő életében is nyoma van minden bajnak, ami az országot régen és utóbb sújtotta. És nem odaadta-e a földjét, az állatait, a nevén álló egész gazdaságot? Huzavona nélkül adta oda. Hogy ő mekkora harcot vívott önmagában, a kétségbeesésnek miféle mélységeibe jutott, ahhoz nincs köze a kormánynak, ahhoz nincs köze senkinek. A vizet nem adta ki. Hát aztán! Arról ez idáig sem tudtak, az olyan, mintha nem is létezne. Az nem számít, nem számíthat! Így, az ország teljes jogú állampolgáraként kérheti, megkövetelheti, hogy gondoskodjanak róla, törődjenek vele. Intézzék el itt helyben, vigyék el valahová, mindegy, csak oltalmat, oltalmat! Oltalmat, mert lassan füstté oszlik minden reménye. Semmi jel nem ígéri, hogy a fia és a menye változtatnának a szándékaikon. Az elnök meg vagy átlát rajta vagy egyszerűen nem tartja fontosnak, hogy szóljon az érdekében,

hogy a maga tekintélyével, na és a víz miatt is, rájuk ijesszen: ne merjetek semmit az apátok élete ellen! Hát akkor kihez, hová fordulna? Miért ne fordulhatna a kormányhoz. a legfőbb hatalomhoz, ha jogot szerzett, ha van mire hivatkoznia? . . .

Na és a dolog másik oldala — ez a másik oldal tulajdonképpen sokkal többet nyomott a reménykedés billegő mérlegében, mint a szerzett, létező jogok tudata. Hogyhát ez a kormány, ez a rend, amióta csak fennáll, azt mondja: emberiesség, emberi méltóság, az egyes ember boldogítása a közös gondok megoldása útján. Mármost ez a hatalom nemegyszer bebizonyította, hogy állja a szavát. Nem állta-e azt például, amivel kimondta: vége a régi paraszti életnek, legyen új, más, legyen téesz? Hát akkor állnia kell a többi szót is, és ha valahol egy ember segítségért kiált, a kiáltás nem halhat el visszhangtalanul.

Megtámasztotta a hitét egyfelől, másfelől, de hiába, nem mert a követelés számonkérő hangján írni . . . A fél keze kínlódva ügyetlenkedett a papíron, nehezen mozdult a ceruza, nagy, diónyi betűk formálódtak a hegye alatt, a sorok összevissza dülöngtek, de azért, ha akarják, el tudják olvasni.

Miniszterelnök úr! Édes jó elvtársam! Mentsen meg engemet . . .

Nem írt sokat — halálos veszedelemben van, törnek rá, senkiben nem bízhat, és csak annyit kér, nézzenek

rá, törődjenek vele, viseljék gondját nagy szorongatottságában.

Egészen belefáradt, mire lenyálazta a borítékot, s ugyanazokkal a diónyi betűkkel megcímezte.

— Te Böszme! Nyisd ki a másik fiókot!... A másikat, te! Látod, pénz van ottan. Vegyél el húsz forintot... Az százas, te! Na nem baj, vidd azt. Cukrot kapsz érte, hallod?! Cukor... De erre a levélre bélyeg kell. Vidd el a postára... A pos-tá-ra. Megértetted?

Böszme nyihogva csapdosta az öklét: egyet a nyelvére, egyet az asztalra, megint a nyelvére, megint az asztalra. Ahogy elleste a postán. Szóval megértette. Viszi a postára a levelet, ott bélyeget tesznek rá és elmegy. Persze hogy elmegy, nem merhetik visszafogni, hiszen látják: a kormánynak szól!

— Na eredj Böszme! A pos-tá-ra...

Böszme abban a pillanatban kivágtatott, egyik kezében a levelet, másikban a százforintost lobogtatta. Mögötte nyitva maradt az ajtó, beáradt a forróság, s messziről, kivehetetlen távolságból odáig hullámzott az érett mezők nehéz illata.

Milyenek lehetnek most a földek? A határ? A vidék?

Biztosan szép. De az miért van, hogy a magafajta ember csak olyankor tudja szépnek a maga faluját, a maga vidékét, ha messze van tőle?

Kilencszáznegyvenöt elején, amikor a nyilas kormány egész birodalma már csak néhány vármegyére

terjedt, behívták. Szökésre, bujkálásra nem merte rászánni magát — a csendőrök, nyilasok, tanulságos leckéket adtak, hogy miként bánnak el a szökevényekkel. Összepakolt hát ennivalót, magára vette a legrosszabb ruháit, és két nap alatt elevickélt a különben félnapi járóföldre levő kisalföldi faluba. Ott lejelentkezett a századparancsnoknál, bizonyos Kasnya főhadnagynál, és mindjárt arra kérte, mentené fel a szolgálat alól, hisz öreg már, az egészsége sincs rendben, elég ránézni. A főhadnagy ordítozott, magából kikelve szidalmazta, de nem volt nehéz tudni, hogy a nagy keménység inkább a szobában tartózkodó, karszalagos civilnek szól.

— Az istenit az ilyen begazolt népségnek! Szakaszvezető, kisezüstje van, és nemhogy hanyatt-homlok rohanna a haza hívó szavára, de még az egészségével jön nekem! Húzza ki magát!

Alighogy elment a karszalagos, a főhadnagy megenyhült, csóválgatta a fejét, s miután kétszer is körülnézett az üres szobában, csaknem suttogva szólt.

— Nézze öreg, én szívesen hazaengedném, tőlem mehetne, ahová akar. De kisfiú vagyok én itt ahhoz. Ez a két vacak a vállamon ne tévessze meg. Látta, hogy bámult a Pörneczy testvér? Nahát ővele maga se viccelhet, én se viccelhetek. Egyáltalán, fene rossz ezeknek a humorérzéke . . .

— Igenis . . . de tetszik tudni, jelentem alássan, az

én korom... És, jelentem alássan, egy kis gazdaságom is van...

— Jó, jó — intette le a főhadnagy. — Majd meglátjuk, mit tehetünk magáért. Egyelőre nem osztjuk be csapatszolgálatra. Menjen a géhára Zelenka őrmesterhez, és mondja meg, hogy a konyhára van beosztva... Különben várjon, írok egy nyíltparancsot. Anélkül nem ajánlatos mozogni...

A Szeged környéki géhás őrmester morgott, csóválta a fejét, minek rángatnak be ilyen idős embereket, na, a konyhánál vehetik tán valami hasznát.

Fát vágott, hordta a vizet a főzéshez, kondérmosáshoz, a tüzet gondozta; a három kilométerre húzódó vonallal nem volt érintkezése, nagy ritkán hallott csak egy-egy véletlen ágyúlövést. A harc a Bakony tájékán dúlt akkor. Ennivaló is volt bőven, hiszen a nyilasok irgalmatlanul kirekvirálták az udvarokat, nemritkán annyit hordtak összsze, hogy felénél több veszendőbe ment.

Szótlanul, mogorván teljesítette a rárótt munkát, akár a többiek. Néhány semmivel nem gondoló, mától holnapig néző fickó próbált szóba elegyedni, tréfálni vele, de mert a szükségesnél többet soha nem szólt vissza, békén hagyták. Tette a muszájteendőt, s közben minden gondolata otthon járt. Egyszer-másszor önkéntelenül úgy indult, mintha az istállóba vagy a kertbe menne valami halaszthatatlan dolgát elvégezni. Egy limlommal tele zsúfolt kamrában csinált szállást

magának. Ha végzett, mindjárt odahúzódott, végigfeküdt az ócska hadipokróccal letakart szalmazsákon, és — behunyt szemmel — sorban maga elé idézte a falut, a vidéket. Ott, akkor ismerte fel igazán, mennyi csodálnivaló szépség, gyönyörűség teszi áldottá a helyet, ahol életének nagy részét leélte. Észrevette azelőtt is, természetesen észrevette, különben nem emlékezhetne rá, csakhogy a látott kép otthon nemigen jutott messzibbre a szeménél, s még onnan is hamar kimosta a homlokáról lecsorduló verejték. Aki egész nap hajlong kapával, kaszával a kezében, mint valami furcsa istenség alázatos papja, aki az út hepehupáján dülöngő szénásszekeret próbálja egyenesben tartani egy villával, aki napkeltétől napemelkedésig fáradtra dolgozza magát, s azután csak a fáradtsághoz dolgozik hozzá, annak se kedve, se ereje megbámulni az erdők sötét foltjait, a színek végtelen gazdagságát, egy út kanyarulatának kecses ívét.

A víz, a levegő, a kenyér mind csak akkor válik tudott értékké, amikor a hiány vési bele a tudatba. A hazai tájban is csak akkor merül meg a lélek, amikor gyötrelmes távolságokat szeretne áthidalni. Ő is a hontalanság sivár magányából próbált menekedni, s fűtetlen, nyirkos kamrájában a kincskuporgató izgalmával rakta össze újra meg újra mindazt, aminek — közelről — jószerint semmi jelentőséget nem tulajdonított.

Hányszor elhatározta: jusson csak haza, lehessen megint otthon. Nem lesz nap, de óra, perc se, hogy

magába ne fogadja, szívéhez, lelkéhez ne engedje a falut, a határát, minden színével, illatával, ízével együtt. Szabad emberként, szabadságának tudatában fog élni a létező boldogságban, hiszen az elszakítottság egy a rabsággal, vagy még annál is kegyetlenebb. Aztán elmúlt másfél hónap, s hazaengedték. Kasnya főhadnagy állta a szavát: megírta az elbocsátó okmányt, s még biztatta is, hogy ha siet, hazaér front előtt. Három napba telt a visszaút. Az utolsó percig fogadkozott: nem múlik el nap, de óra, perc se... — fölért az otthon küszöbét jelentő domb tetejére, onnan beláthatta a falut, a határt és abban a pillanatban szertefoszlott minden álom. Nézte a távolban a Csipke-dombot, s tudta, rögtön vetni kell, krumplit, kukoricát a földbe tenni, amíg nem késő. Nézte a házát: sürgősen meg kell javítani a kerítést. Nézte a virágba borult rétet és azt számítgatta, hogy mekkora darabon kaszálhat majd és mekkorára ereszthetí rá az állatokat... Mire benyitott a kiskapun, az oly kedves hanggal nyikorgó kiskapun, már nem a vágyai honába megtért vándor volt, hanem a gazda, akinek méhrajnyi gond zümmög a feje körül, s aki nem tudja, miképpen pótolhatná azt a másfél hónapot, amit kénytelen volt a dolgától messze elvesztegetni.

Meg-megpróbált még azután is rátalálni a közeli valóságban a távol áhított képekre, ízekre, de hasztalan. Úgy látszik, a szemet gyötrő verejték szétmarja

a látható csodákat, s azok csupán a könnyek tükrében mutatkozhatnak meg teljes szépségükben.

Most megint úgy látta a falut, a vidéket, mint akkor, a félelmekkel terhes száműzetés idején. Képzeletében mesés virágként bomlottak ki a házak, az utcák, a mezőkkel szelíden egyesülő faluvége, a dombok, a rét — csakhogy most szeretett volna menekülni a látomás elől. Annak idején bíztatta a viszontlátás reménye — most az elmúlás érzését keseríti a végtelenségig minden gondolat, amely összetalálkozik a kinti világgal.

Kinti világ! — milyen fölmérhetetlen távolságba veszett, pedig itt van, annyira közel, hogy a hangjai, az illatai néha be-beszöknek a nyitott ablakon. De ha van, nem neki van, és nem is lesz, ha valahonnan nem nyúl feléje segélyt hozó kéz.

De mikor nyúl már? Hiszen oly lassan, kibírhatatlanul lassan megy az idő! Első éjjel feleszmélve, azért átkozta a holdat, mert keresztülfut az ablaküvegen — most korbáccsal hajtotta volna. Csak történne már valami! Valami! Ha autómorgást hallott, kiáltani volt kedve: erre, ide, énhozzám! — s hogy eltávolodott a zaj, újra meg újra elővette a félelem. Hány napig jár az útján a levél? Elég gyorsan kerítik-e sorra ott, ahová biztosan nagyon sok ilyen levél megy? Kiértették-e belőle, hogy semmi nem olyan sürgős, mint az ő nagy baja?

Reszkető ujjaival meg-megtapogatta az ágyruhát.

Gyűrött. Érezni a gyűrottségét. Pedig hogy vigyázott! Még annyit se mozdult, amennyit a bénaság engedett volna. De hiába, nyomódik, gyűrődik az ágyruha, ráfolyt a verejtéke, a könnye, ügyetlenül nyelt étel nyomai látszanak rajta — bizony, ez nagy baj. És jó lenne, nagyon kellene, hogy az a levél még azelőtt elérje a célját, mielőtt amazok át akarnák húzni az ágyat. Mert a szélütés egymagában nem biztos halál. Csak attól lesz biztos halál, amit hozzátesznek. Ha már hozzátettek ezt is, azt is, és a végén, legnagyobb nyomatéknak hozzáteszik a tiszta ágyhuzatot, akkor rövidesen halál lesz belőle . . .

És az elnök! Utoljára már nem volt olyan érdeklődő, mint eleinte. Nyilván méltatlan ügyeskedésnek hiszi, játéknak, s akár tudja az okot, akár nem, megelégelte. A maga részéről igaza is van: ezer ügyet, bajt, gondot tudhat maga körül. Furfangosabban kellett volna — de hát ő világéletében nem volt jó alkudó. Vásárban is csak kettőt szokott mondani, meg se hallgatott kettőnél többet, a harmadikra már elfordult. Így most avatatlanul, hozzáértés nélkül próbált alkudozni... És az a restellni való színészkedés a mímelt rosszullétekkel! Könnyen átláthatott rajta az elnök, s lehet, nem is néz feléje többé. Mikorra ígérte? Ma szombat, tegnap azt mondta, kedden eljön. Ha eljön . . . Most üres a ház, mert amazok megint a városban vannak. A csoportnak ment be egy szekere, az vitte őket . . . De hát a vezetőség pont övelük törődik? Hogy könnyű-

szerrel bejussanak a városba? Hát csak jöjjön kedden az elnök! Ha nem jön, idekéreti. És kimondja előtte: erről meg erről van szó. Vigyetek el innen, akárhová, az iroda mellett van egy kis zug, ott is elfekszem, egy kevés ennivaló, egy kis víz, és békesség, békesség — cserébe megmondom: itt meg itt találjátok a vizet, csak le kell böknötök valamit . . .

Vagy talán azért nem kíváncsi rá az elnök, mert titokban fölkutatták a vizet? Odamentek a Csipke-dombra, próbálták egy helyen, más helyen vagy próbálni se kellett, nyomra vezette őket a csúcs, a bokréta . . . És még nevetnek is rajta, hogy na, öreg Illés Imre, máskor tedd bolonddá az öregapádat, megvan a víz, tehozzád meg semmi közünk, ahogy neked se mihozzánk, hiszen még utolsó óráidban is túl akartál járni az eszünkön . . . Lehet . . . Ha sokfelé turkáltak, ráakadhattak a két mezsgyekaróra is. Akkor végképp nem remélhet, mert a vezetőség semmitől nem fél annyira, mint amiről az a két karó árulkodhat. Igaz, utólag kiderült, elásta más is, elásta Bokodi Károly is a karókat, de Bokodi Károly a tavalyi zárszámadó közgyűlés után részegre itta magát, megjelent az áldomást ülő vezetőség színe előtt a frissen kiásott két karójával, s követelte, hogy az egész vezetőség mondja kórusban: Bokodi Károly, nagy marha voltál! — úgy kellett erőszakkal hazatámogatni és ágyba fektetni. Na, azt elérte, hogy nevettek rajta, és ahogy beszélték,

valami jelentésbe is beleírták, mint pozitív példát. Hogy változik a parasztok lelke . . .

Mindegy — legyen csak itt a kedd, jöjjön csak el az elnök: kitereget mindent, egyenesen, kertelés nélkül, ember az embernek: értsünk szót!

Hétfőn reggel úgy riadt, mint az űzött állat, amely fáradtságában elbóbiskolt biztonságosnak hitt rejtekén, kis nyugalmat álmodott magának, s most, hogy nyakán a veszedelem, futni de még vicsorogni se engedi a halálos rémület.

A menye a sublód alsó fiókjából tiszta ágyneműt szedett elő. A fia a szoba közepén tanakodott, az állát vakarászva méregette a két ágyat . . .

— Mit . . . mit akartok? Azzal az ágyruhával . . . mit akartok?

— Hát . . . úgy van, hogy ilyenkor tisztát kell húzni . . .

— Minek? Hallod? Te! Mit akartok?

A menye kiegyenesedett. A kezében lepedő, huzat a dunyhára, a nagyvánkosra, a kisvánkosra; a huzatok szövetéből vastagon domborodott a cifra monogram.

— Fiam! Te az én fiam vagy . . . Miért teszitek, édes fiam . . .

— Legyen csak nyugodt édesapám. Ez aztán igazán semmi. Megleszünk egyszerre . . .

Akkor tört ki belőle az elkeseredett, tomboló tilta-

kozás, amikor már a levegőben volt. Összecsikordította a fogát, ép kezével a menyét próbálta ellökni, a fiát a lábával taszigálta.

— Inkább... inkább dobjatok le! Vágjatok földhöz! Messétek el... a... nyakamat! Taposssátok el az életemet!

Az ügyefogyott rúgkapálás vagy amazok sietsége miatt — nagyot nyekkenve esett le a másik ágy kemény szalmájára.

— Fiam... Édes fiam... Hát én vagyok a te apád!

— Miket beszél? — rémült rá a fia; a menye rázta, gyömöszölte az ágyában a szalmát, leterítette a tiszta lepedővel, a széleit begyűrte az ágydeszka mellé. — Miért mondja ezt? Édesapám! Hát jönnek magáért!

— Fiam... — A könnyek megint elmaszatolták az arcát, könyörgő szájába most is sós patak csorgott. Nem hallotta, nem is akarta hallani, mit mond a fia, úgyis hazudnak, hazudnak, s látja a kérlelhetetlen elutasítást a szemében, azt látja az asszony sietős mozdulataiban. Az agya elborult, egyik pillanatban feléjük akarta mutatni könnyáztatta arcát, a másikban kedve volt egyetlen hatalmas átokkal rájuk idézni minden földi és égi hatalom bosszúját. — Édes fiam... Hát nem lehet megbocsátani nekem, hogy így vagyok?... Mondtam, ne törődjetek énvelem... Én majd... Az életemet...

— Hát ilyenkor... — a fia egyik lábáról a másikra himbálózott, s közben sürgetőn pislogott a kapkodó

asszonyra. — Hát, ha egyszer jönnek magáért, olyankor kell az a tiszta ágyruha . . .

— Ne húzd! Hagyd abba, te! Ne merd! . . . Tudom, mit akartok! Nem tehetitek meg velem . . . Az elnök . . .

— Jól van, majd az elnök is eljön . . .

— Nem tehetitek meg velem . . . Én írtam a miniszterelnöknek. Ő vigyáz rám . . . Hallod?

Az asszony felszisszent, mert a kispárna huzatáról leszakadt egy fehér csontgomb, és nagyot pendülve csapódott a falnak.

— Jaj, édesapám! — fakadt ki haragosan. — Hát csak nem gondolja, hogy az a levél . . .

— Mi?! Csak nem vettétek . . . Elvettétek azt a levelet a Böszmétől? Nem ment el az a levél?

— Jaj istenem, hát miket gondoltak volna? — dünnyögött a fia. — Megmondta előre az orvos, hogy lesznek majd rémlátásai, na de hát ilyesmi . . .

Nagy, keserű csomó indult a gyomrából, végigpattogott a gerincén, bele az agyába, s ott megtelepedett, mint mozdíthatatlan kő. Szemét a padlásra emelte, és beszélt, halkan, mintha csak magának, mintha a halálos imáját morzsolgatná.

— Hát jól van fiam . . . Ez már így van: ki-ki a maga vétkében bűnhődik . . . Én megtettem az apámmal, te most megteszed énvelem. Pusztuljon az öreg, ha már semmire való . . .

— Édesapám, csak még egy kicsit legyen türelem-

mel! Még egy kicsit, aztán meglátja, rendben lesz minden . . .

— Rendben lesz, ugye? Tesztek róla, hogy rendben legyen . . . — A szavai csendesen, hullámok nélkül folytak, szemét egyre a mennyezeten tartotta. — Innom nem adtatok . . .

— Az orvos mondta . . . Ugye, hogy rosszul lett, mikor az elnök megitatta? . . .

— Mondta az orvos, ugye? De azt nem mondta az orvos, hogy úgy készítsetek ételt, hogy ne érjem el. Hogy essek ki az ágyból, amikor utána kepesztetek. Ezt nem mondta a ti orvostok . . .

A menye sikoltva perdült a szoba közepére.

— Hogyan tettem oda? Hogy kiessen? Úgy tettem? Én . . . Ezt gondolja?

— Jaj istenem, hagyd már! — sóhajtott a fia. — Még csak az hiányzik, hogy éppen most legyen baj vele . . .

— Az a sok savanyú szó. A nyögéseitek. Az az „édesapám". Azelőtt jó volt úgyis, hogy „apja" . . . Értettem én mindent . . . Most aztán az ágyhúzás. Azt hiszitek, nem tudom?

Az asszony a kezét tördelte, mondani akart valamit, de a fia egy dühös szemvillanással beléfojtotta a szót, s hogy egy lélegzetnyi szünet támadt, erősen fülelt kifelé a nyitott ablakon.

— Hát csak tedd, édes fiam. Jogod van hozzá. Ki adta a jogot: isten, ember. ez a rosszul megcsinált vi-

lág, nem tudom. Van. Hát csak tedd meg, ha én is megtettem. De ha legalább tudnád, miért teszed. Én örököltem az apámtól! Énrám birtok maradt. Te mire számítasz énutánam? A belépési nyilatkozatot akarod megörökölni? Amit aláírtam? ... De nem baj. Te is ezt éred egyszer. Sokat nem aludtam, sokat hallottam, hogyan akadozik a lélegzeted, hogyan hüppögsz, hogyan fújtatsz. Majd téged is leüt egyszer a szél a lábadról, talán éppen aratáskor. Majd te is megtudod, mi az. Majd neked is áthúzzák az ágyadat. Akkor emlékezzél a mostani szavamra ...

— Félrebeszél — súgta a fia az asszonynak. — Csak itt lennének már ...

Visszatették az ágyba. Nem kiabált, nem rúgkapálózott, hagyta, csináljanak vele, amit akarnak. Joguk van ... Rögtön megérezte, hogy a rend mindvégig rend. Úgy van megcsinálva az ágy. Szabályosan. Amint ilyen célra szokták. Csupa gödör, csupa horpadás, kemény görcs; itt nyom, ott szorít, amott szurkál. Hogy a félig halt testnek ne legyen benne pillanatnyi nyugalma. Szoruljon össze a gyomor, a tüdő, a szív. Mozdulni nem tud, hogy segítsen magán, ha meg nagy keservesen mégis mozdul, mélyebbre ássa a gödröket, keményebbre dagasztja a púpokat — öt nap, hat nap, végül is megadja magát a hiába küszködő élet ...

Az ő apja egy hetet bírt a frissen húzott ágyban.

Elvégeztetett. Kár volt mindenért. Kár a ravaszkodó játékért a vezetőséggel, kár a levélért, mindenért,

és a legnagyobb kár az, hogy a szélütés nem végzett tiszta munkát.

Elvégeztetett. Fekszik a gyilkosra csinált ágyban, olyan tehetetlenül, olyan árván, mint a hullott gally. Nincs már jajszava, nem tud könyörögni, és haló szívéből nem fakad káromkodás. Egyedül van, olyan egyedül, hogy azt ép ésszel fölfogni se lehet. Mert a világ nem távolodott el tőle, nem vetette ki magából — itt áll, ugrásra készen, hogy megülje a saját törvényeit. A lakatlan szigetre szakadt hajótörött szembenézhet a balsorsával. Harcolhat, győzhet, s éltetheti a remény, hogy egykor rátalál majd a többire, az emberiségre. S ha mégis pusztulnia kell, utolsó gondolata oda szállhat az elvesztett világhoz. Ő a jelenlevő világ kellős közepén van egyedül, veszendő nagy magányosságban. Mert nem szeretett soha mást, csak a földet, az állatokat, s most, hogy ezek nincsenek, buborékká lett, amely bármelyik pillanatban szerteoszolhat. A földek kint hevernek, átformált arccal, változott névvel, s ugyanúgy az állatok is egybeterelve, s ha gondolnak valamit. akkor sem a volt gazdájukra, sokkal inkább a zakatoló, püfögő gépekre emlékeznek jóízű szuszogásokkal, hisz azok vették le a nyakukról a sorvasztó munka igáját.

Igaz, akkor is így van, ha nem terelnek egybe földet és állatot. Nem, azok soha, semmiképp nem lehetnek segítségére annak, aki az életét rakosgatta belé-jük . . .

De nem! Nem igaz, hogy csak a földet és az állatokat! Szerette az apját, szerette a feleségét, szerette Durungot, szerette a fiát — de miért kellett mindennel szembekerülni? Miért kellett úgy fordulni a dolgoknak, hogy része volt az apja halálában, része volt a felesége halálában, része volt Durung elpusztulásában, rosszízű fintor volt a fia boldogságában? Biztosan megmentette volna a feleségét, ha a bizonytalan, vékonyka remény ellenében nem fenyegeti a földönfutók sorsa. Annak a szerbiai folyónak a túlsó partján valakinek ott kellett maradnia. Rosszat akart talán a fiának? Emberek vagyunk! — hát terhelhet-e bennünket nagyobb bűn annál, amit az ember végtelen gyengeségében elkövethet? Évek százai írták a törvényt, hogy a paraszt előbb vesse meg a lábát, s csak azután hallgasson a szívére. Irgalmatlan, idegen akarat szabta meg a cselekedeteit, csak azok által védelmezhette meg önmagát. Mint ahogy az akaratától független kényszer határozta meg a sorsát az apjának is. De ha ez így van, márpedig így van, ha a magunk megmaradásának ez az ára, akkor valami iszonytatóan nagy hiba rejlik a paraszti élet rendjében, hiba, amely emberi életekkel táplálkozik, s utoljára azt se kíméli, aki öntudatlanul a szájába hordta a táplálékot . . .

Öntudatlanul? Igen! Ha tudva is, de nem akarva engedte a feleségét, küldte a barátját, segítette az apját halni. És most mégis idejöttek, ott állnak a sarokban, onnan nézik kajánul a büntetés beteljesedését.

De hát miért a büntetés, ha nem azé a bűn, akire immár mégis ráolvasták az ítéletet?!

— Nem vagyok bűnös! Nem vagyok bűnös! — sírt fel, s védőn emelte arca elé alig mozgó bal kezét. Nem tudta, hogy hangosan beszél, szemében összezavarodtak a képek, a menye köddé vált, a fia szögletes, furcsa mozdulatokkal lengett a szobában, és mintha ott lettek volna mások is, mindenki, akinek adósa volt. Nem hallotta a motorzúgást, nem látta a fehér foltot, amely odasuhant az ablak elé, az ajtón belépőkben a bosszúállás angyalait vélte felismerni. A testét gyötörte az ágy, a száját csípte a belecsorgó könny, a fia, a menye megsokasodott, néggyé, ötté oszlott, hófehérre mosott lepedők keringtek, egy ismeretlen hang: Na jöjjön papa, most egy darabig az állam gyereke lesz... És csak akkor eszmélt, s ismert igazán magára, amikor elindult vele a mentőautó. Talán a motor pürrögése, talán a feje körül felhőző orvosságszag vagy inkább Böszme izgatott rikoltozása szólította vissza a létező világba — egyszerre megértett mindent. Az orvos a műszereit rendezgette, azám, az imént szúrást érzett a karján, azt hitte, szalma, és lámcsak, injekció volt, és ez az orvos hogy szidja a menyét: kullancs, valóságos kullancs az a menyecske, nem volna még soros, de viszik, viszik, mert annak a menyecskének a nyelvétől mentsen meg az isten mindenféle közegészségügyi intézményt, járt a nyakukra, rájuk telefonált a tanácstól, hát a nyelvét, azt alaposan felvág-

ták . . . Így az orvos, de nem haragszik, különben miért mosolyogna, és — most emlékszik rá — a szobában megcsípte Terus orcáját, szóval nem haragszik, ez nagyon fontos . . . Hátrébb, a kocsi végében a fia, böködi az állát, tapogatja a mellette rázkódó csomagot, mi lehet benne, hát ami kell a kórházban, ez, az; és mondogatja a gyerek, hogy: na ugye apja — így: apja! — most aztán megjavítják a kórházban, nem akarta elhinni . . . és persze, azért kellett a másik ágyruha, mert illik tisztát húzni, ha orvos vagy pap jön a beteghez, de most aztán nyugodjon meg. a nyugalom, az a legnagyobb szó . . . Mit mond ez a gyerek, hogy pap?! Hát a Fejtő Bandi! Az is meddig elvolt!

Hogy meg tud változni egyszerre, hirtelen minden érzés, minden gondolat! Egyszerre, hirtelen meg tud változni az egész világ.

Nézte a tejüveg felett húzódó keskeny, átlátszó csíkon át az elmaradozó fákat, oszlopokat, hallotta Böszme távolodó nyerítését — na, Böszme, te is mulatság nélkül maradsz! — érezte, hogy az autó ráfordul a kövesútra, s egyre csak az járt az eszében, hogy miféle sziklán penderedett a világ kereke olyan nagyot, hogy igazából megérteni se lehet. Hiszen mondta a fia, mondta az elnök is . . . az elnök! — na, behivatja, bekönyörgi magához a kórházba, hadd jöjjön elő az a víz, és állhasson csak a saját két lábára, elmegy, lehet, hogy éjjel megy, de elmegy és kiássa azt a két mezsgyekarót; hadd uralkodjon határtalan földek fölött a határtalan emberség . . .

39770

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette: Antal Gábor. A borító Rogán Miklós munkája. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Lengyel József. A szedést 1963. VIII. 13-án kezdték meg. Megjelent 1963. XI. 20-án, 12 000 példányban. Terjedelme: 5,6 (A 5) ív.
PL — 172 — H — 6365

63—3311. Szikra Lapnyomda, Budapest

10,— Ft